מבנה מן התקופה הפרסית בתל יעוז (ע׳זה)

אורית סגל, רז קלטר ועירית ציפר

בחודשים אוגוסט וספטמבר 1998 נערכה חפירת תיעוד בתל יעוז שמדרום לראשון לציון, בתחומי מחנה צבאי, על גבעת כורכר בגובה 45 מ׳ מעל פני הים (נ״צ רי״ח 174/650, רי״י 124/150), לאחר פגיעה בעתיקות.[1] תל יעוז נודע כאתר עתיקות כבר בימי המנדט הבריטי ונסקר בראשות משה דותן בשנות החמישים של המאה הכ׳. דותן (תשי״ב: 44–45) ציין שבמקום נתגלו שרידים מתקופת הברזל 2, ובעיקר מן התקופות הפרסית–ההלניסטית, אך הוא לא פרסם איורים של הממצאים. כן סקרו את האתר נחמן אביגד ואריה קינדלר, שדיווחו על ממצא קירמי רב מהתקופה הפרסית ועל מטבעות מטיפוס ׳פלישתי־ערבי׳ (Kindler 1963:3; למטבעות אלה ר׳ Mildenberg 1997; Elayi and Sapin 1998:130–131). בשנת 1981 ערכה משלחת של אוניברסיטת תל אביב חפירה בחלקו הצפוני של התל בהנהלת ישראל רול (תשמ״א).[2] רול ציין שבחפירה בשטח A נחשפה חומת גזית, שעוביה 1.1 מ׳, אשר תחמה אולי את האקרופוליס שעל התל הגבוה, ונתגלו פריטים אדריכליים מיוחדים — שבר עמוד מחורץ, טיח וטריגליף צבוע — השייכים למקדש או לארמון. בצפון־מזרח התל, בשטח D, חפר רול מבנה עם חצר מרכזית מוקפת חדרים (פישר, פורת ואיילון תשמ״א; רול תשמ״א; ר׳ גם גופנא 1992: 1520).

בחפירתנו נפתחו שלושה שטחים (A–C). שטחים A ו־B נפתחו סמוך לקטע שנפגע במדרון הדרומי של התל, שם נתגלתה כמות רבה של ממצא קירמי ואבני בנייה; החפירה נערכה בסיוע כלי מכני. בשטחים אלו נחשפה רק חולית, שעומקה 2–3 מ׳, שהצטברה על הגבעה ובה מעט ממצאים שלא באתרם. השרידים שנראו בפני השטח נסחפו כנראה מן האתר; עובדה זו אינה תואמת את השערתם של טל, פישר ורול (2005: 261), שתל יעוז היה יישוב עירוני גדול שהשתרע מן התל דרומה עד לגדתו הצפונית של נחל שורק. ייתכן כי השרידים הפזורים בפני השטח מדרום לתל נמצאים שלא באתרם מעל לחוליות ואילו שרידי היישובים בני התקופות הפרסית וההלניסטית על התל קדמו לחוליות.

בשטח C שבמדרון הדרומי־מערבי של התל נחשף מבנה גדול (להלן), שחלקו המערבי נפגע מפעילותה של מחצבה ישנה.

המבנה בשטח C

בשטח C שבמדרון הדרומי־מערבי של התל נחפר כאמור מבנה גדול (איורים 1, 2; תוכנית 1). חלקו המערבי של המבנה נפגע מפעילותה של מחצבה ונותרו ממנו רק אבנים אחדות (שוחזרו כחלק

איור 1. המבנה, מבט למזרח; ברקע חוליות טבעיות והמדרון הדרומי־מערבי של התל.

איור 2. המבנה, מבט למערב; לוקוס 312 בחזית; השלט מונח בחדר 311.

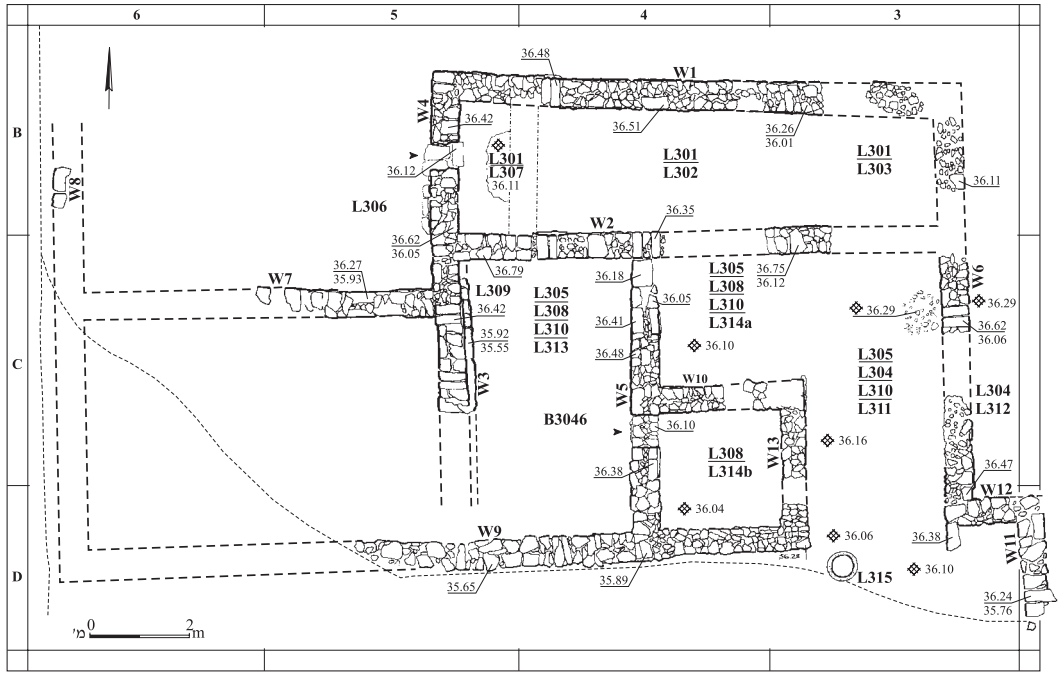

תוכנית 1. המבנה.

מקיר 8, ריבוע B6). בלוקוס 306, שמצפון־מערב לשרידים הבנויים, לא הובחנה רצפה, וייתכן כי היה כאן שטח פתוח או אזור מעבר בין מבנים (להלן). מצפון לקיר 1, הקיר הצפוני של המבנה, לא אותרו שרידים בנויים כלל, ומדרום לקיר 9, הדרומי, נהרס השטח לגמרי לפני החפירה בעבודת הדחפורים ולכן לא הוברר קיומם של שרידים עתיקים במקום (להלן). מזרחו של המבנה נמצא במצב השתמרות רע (W6, W11, W12), אם כי מה ששרד מהמבנה השתרע על שטח של 100 מ״ר לכל הפחות; לא ברור אם השרידים היו חלק מרובע שלם או ממבנה אחד גדול שעמד בשולי האתר.

המבנה בנוי בשיטה האופיינית לתקופה הפרסית: שילוב של אבנים מסותתות למשעי, במרווחים של

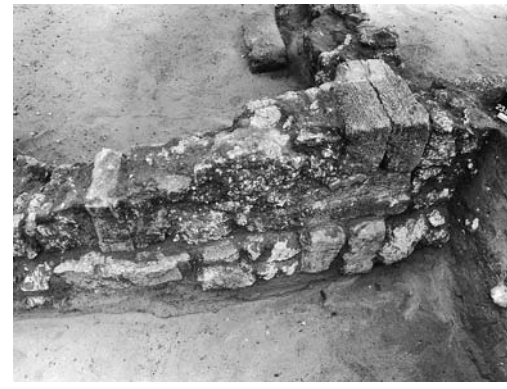

איור 3. קיר 3, ובו נראה שילוב של אבני גזית בקיר של אבני גוויל, מבט לצפון־מערב.

כ־1.5 מ׳, בתוך קיר של אבני גוויל קטנות (0.4–0.5 מ׳ רוחב קירות; איור 3). הקירות השתמרו ברוב החדרים לגובה של כחצי מטר, ורק במרכז המבנה השתמרו הקירות מעט טוב יותר — עד מטר אחד גובה או מעט יותר (W2, W3). הקירות נבנו מאבן כורכר מקומית והושתתו הישר על החול, ללא תעלות יסוד. באחד הקירות (W3) יש מעין ספסל או יסוד בולט.

המבנה כלל חדרים גדולים, רובם מלבניים. חדר מלבני מוארך נמצא בצפון המבנה (L302, L303, L307; איור 4; מימין ללוקוס 307 מסומנת בתוכנית מחיצת חפירה שלא הוסרה). הכניסה לחדר היתה ממערב, מלוקוס 306. מדרום לחדר זה נמצאים חדר 313 ומרחב גדול נוסף L311/L314a, שבפינתו חדר רבוע קטן (L314b; איור 5). בין חדר 313 לבין חדר 314b נחשפה כניסה בגובה 36.10 מ׳ מעל פני הים. ייתכן כי כניסה נוספת חיברה בין חדר 314a לבין חדר 313.

בחלק מן החדרים היתה הרצפה עשויה שכבה של אדמת חמרה מעורבת באפר. רצפה זו, שכונתה ׳רצפה אפורה׳, זוהתה בבירור בלוקוסים 311, 314b ו־315, ובקטעים בלוקוס 307. גובה הרצפה בחדרים כמעט אחיד, בין 36.04 מ׳ לבין 36.16 מ׳ מעל פני הים. במקומות אחרים במבנה (L302, L309, L313) הרצפה עשויה אדמת חמרה מהודקת.

במבנה לא נתגלו כלל תיקונים, שלבי בנייה או הרמה של מפלסי רצפות. מתחת לרצפה בכמה חדרים נחשף חול צהוב, נקי כמעט לגמרי מממצא

איור 4. חדר 302, מבט לדרום; מימין למחיצה — לוקוס 307, ובו הכניסה לחדר ממערב.

איור 5. חדר 314b, מבט למזרח; ברקע חדר 311, מימין — חדר 315.

איור 6. חדר 313 בעת מציאת ריתון בעל פני אדם (ר׳ ציפר, קלטר וסגל, כרך זה: איור 1) על מפלס הרצפה (מסומן בחץ), מבט לצפון.

(איור 6), ללא עדות לרצפות נוספות או שלבים אחרים. אמנם לא כל קירות המבנה בנויים במדויק ובזוויות ישרות (למשל, ר׳ היחס בין W11 ו־W12 לבין W6, או בין W7 לבין W3), והקירות גם אינם ישרים לכל אורכם (W1, W3/4), אך הסיבה לכך אינה נעוצה בפערים בזמן בנייתם.

ייתכן כי הכניסה הראשית למבנה היתה ממזרח, בקיר 6, שכן במרכזו היתה מעין אומנה של אבנים מסותתות שיכלה לשמש כמזוזת הפתח. בדרום היה כנראה המשך של המבנה. בלוקוס 315 נמצא חלק מטבון עגול, שרובו לא שרד. הטבון (כ־0.5 מ׳ קוטר), ששלובים בו שברי גוף של קנקנים (לא אינדיקטיביים), היה משוקע ברצפה האפורה הניגשת לקירות 9 ו־13 (L311). בבסיס הטבון (גובה 35.85 מ׳ מעל פני הים) נמצאו אבנים קטנות.

הממצא מן המבנה הוא מהתקופה הפרסית (להלן). העדר עדויות לשרפה או לקץ אלים של המבנה, העובדה שלא נמצא בו מכלול גדול של כלים שלמים והיותו חד־שכבתי, ללא שלבי משנה, מעידים כנראה שהמבנה ניטש.

ממצא כלי החרס

המכלול הקירמי המוצג באיורים 7–12 כולל בעיקרו שברי כלי חרס שנמצאו במכלול המבנה מהתקופה הפרסית, בחדרים ועל ׳הרצפה האפורה׳. אליהם צורפו שברי כלי חרס מטיפוסים נוספים או כלים שלמים, שנמצאו מחוץ למבנה ותורמים לדיון הקירמי; כלים ושברי כלים אלה נלקטו בפני השטח בשטחים A ו־B או בשולי החפירה.[3] שלושה ריתונים, שנתגלו במהלך החפירה ועל פני השטח, מתוארים בנפרד (ר׳ ציפר, קלטר וסגל, כרך זה).

המכלול הקירמי אחיד למדי ושכיחים בו הקנקנים על שלל טיפוסיהם. לטיפוס הבולט (איור 9:1–10) כתף שטוחה ושפה נמוכה. מבין הכלים הפתוחים בולטות הקערות הגדולות (מורטריה; איור 7:4–12); מספרן של הקערות האחרות במכלול (איור 7:1–3) מועט. במכלול יש כלים מקומיים לצד כלי ייבוא (להלן).

בדיון הקירמי הועדפו הקבלות של כלים מאתרי חוף משוכבים היטב, בעיקר תל דור, תל אל־חסי ותל מיכל. בשל היקפו המצומצם של המכלול לא נעשה ניתוח סטטיסטי של הממצא.

כלים גסים

קערה גדולה עם דופן עבה ומעוגלת (איור 7:1).— לקערה מס׳ 1 דופן מעוגלת וחלקה, שפה מעובה במעט כלפי פנים וידית זיז עיטורית הצמודה לקצה השפה. קערות גדולות עם דופן מעוגלת שויכו על ידי שטרן לטיפוסים B1–4 (Stern 1982:96). הקערה מתל יעוז דומה במתארה הכללי ובגודלה לטיפוס B1 של שטרן, אך בטיפוס זה לא שכיחה שפה מעובה כלפי פנים, אלא שפה נוטה פנימה בזווית חדה. גם ידיות הזיז אינן מוכרות בטיפוס זה, אם כי הן קיימות בכמה טיפוסי משנה של קערות אחרות (ר׳ להלן, קערה מס׳ 3). ייתכן כי קערה מס׳ 1 היא וריאנט של הקערה המעוגלת מטיפוס B1, שתוארכה ברוב האתרים למאות הו׳–הד׳ לפסה״נ (Stern 1982:96).

קערות גדולות ופתוחות (איור 7:2, 3).— לקערות אלו קוטר זהה לקוטרן של המורטריות. דופנות הקערות מרוכסות ודקות, ושפתן מעובה ונוטה חוצה בחדות. אל השפה של מס׳ 3 הוצמדה ידית זיז עיטורית; ידיות כאלו מוכרות גם מקערות המורטריה (Singer-Avitz 1989: Fig. 9.9:1). לקערות אלו יש הקבלות רבות, בעיקר באזור החוף של ארץ ישראל. בדור הן הוגדרו כתת־טיפוס של

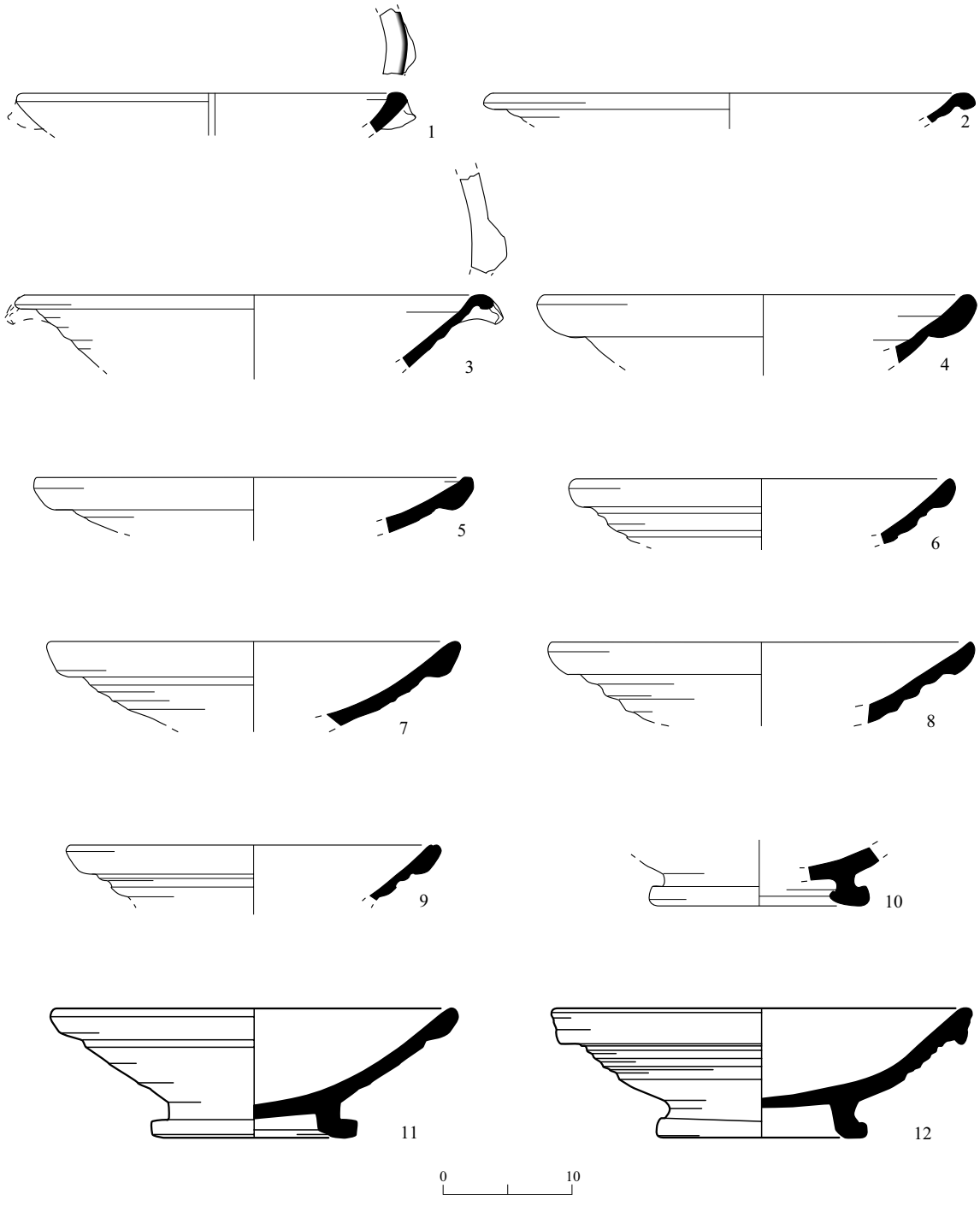

איור 7. קערות (1–3) ומורטריה (4–12).

◀ איור 7

מס׳	כלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קערה	308	3024	חרס ורוד, ליבה חומה־ורודה
2	קערה	303	3010	חרס צלהב, ליבה ורודה עם מעט גריסים, כולל מיקה
3	קערה	313	3037	חרס צלהב, ליבה אפורה עם כמות בינונית של גריסים חומים
4	מורטריום	312	3034	חרס צלהב, ליבה ירקרקה ונקבובית עם כמות בינונית של גריסים אפורים
5	מורטריום	303	3010	חרס ורוד־חום, ליבה חומה ורודה עם כמות בינונית עד גדולה של גריסים אפורים
6	מורטריום	302	3013	חרס צלהב, ליבה ירוקה עם כמות בינונית של גריסים
7	מורטריום	315	3045	חרס צלהב, ליבה בגון צלהב־אפור עם כמות בינונית של גריסים
8	מורטריום	303	3029	חרס כתום־ורוד, ליבה כתומה־ורודה עם כמות בינונית של גריסים
9	מורטריום	305	3012	חרס צלהב, ליבה ורודה עם כמות בינונית של גריסים לבנים־חומים
10	מורטריום	305	3006	חרס צלהב, ליבה בגוון צלהב־ורוד ונקבובית עם כמות בינונית של גריסים
11	מורטריום	פ״ש	1008	חרס צלהב־ירקרק, ליבה נקבובית עם כמות גדולה של גריסים שחורים־חומים
12	מורטריום	פ״ש	1009	חרס צלהב, עם כמות גדולה של גריסים שחורים־חומים

קערות המורטריה, ותוארכו לשלב 6b (400–358 לפסה״נ; Stern 1995: Fig. 2.2:13). בתל אל־חסי הן תוארכו לשכבה Vb מן המחצית השנייה של המאה הה׳ לפסה״נ (Bennet and Blakely 1989: Fig. 157:33). הבדיקה הפטרוגרפית (ר׳ גורזלזני, כרך זה) הראתה כי קערה מס׳ 3 יוצרה בנגב.

קערות גדולות (מורטריה) (איור 7:4–12).— לקערות מס׳ 4–12 שפה מעובה, מעוגלת או משוטחת מעט (איור 7:4–9, 11), או שפה דמוית קרדום (איור 7:12), ודפנות מרוכסות או חלקות. לשתי הקערות (מס׳ 11 ו־12) שנמצאו מחוץ למבנה יש בסיסי טבעת גבוהים, בדומה לבסיס שנמצא במבנה (איור 7:10). לא נמצאו בסיסים שטוחים או בסיסי דיסקוס, הידועים ממכלולים של סוף תקופת הברזל וראשית התקופה הפרסית; לדעת שטרן (Stern 1982:96), מורטריה עם בסיס שטוח יובאו ממקור יווני־מזרחי, ואילו מורטריה עם בסיס טבעת מוגבה הן ייצור מקומי. בדיקות פטרוגרפיות שנעשו לשני טיפוסי המורטריה מתל אל־חסי הראו כי הם יובאו לארץ ממקור צפון סורי או דרום־מערב אנטולי (Bennet and Blakely 1989:200), ואילו המורטריה מתל יעוז יובאו מקפריסין (ר׳ גורזלזני, כרך זה).

מורטריה דומות עם בסיסי טבעת מוגבהים נתגלו ברוב האתרים מהתקופה הפרסית בארץ (המאות הה׳–הד׳ לפסה״נ) (Singer-Avitz 1989: Fig. 9.16; Stern 1982:96–98; Bennet and Blakely 1989: Figs. 140.14, 40; 144.39; 145.3; 159.25). בתל אל־חסי תוארכו הקערות למאה הה׳ לפסה״נ, ובתל מיכל — עד למחצית הראשונה של המאה הד׳ לפסה״נ (על המורטריה, ר׳ גם Sapin 1998).

קדרות עם צוואר (איור 8:1–3).— רוב הקדרות בתל יעוז שייכות לטיפוס זה. לשלוש הקדרות המופיעות באיור 8 יש שפות נוטות חוצה: למס׳ 1 ו־2 שפות מדף בולטות חוצה, ולמס׳ 3 שפה מעובה, נוטה חוצה ומשוטחת בחלקה העליון. לקדרה מס׳ 2 יש חיפוי אדום בחלק העליון החיצון של השפה. קדרות עם צוואר וידיות אנכיות מוכרות בתקופת הברזל (עמירן תשכ״ג: לוחות 71:6; 74:1), והן ממשיכות להופיע במכלולי התקופה הפרסית, לרוב עם ידיות אנכיות ולעתים עם ידיות אופקיות (Stern 1982: Types 2–3). חיפוי או מירוק אדום על שפות אינם נפוצים בתקופה הפרסית, אך שכיחים בתקופת הברזל, כשלצד החיפוי נפוץ פס אדום על השפה (עמירן תשכ״ג:270).

לקדרה מס׳ 2, ששפתה מחופה, לא מצאנו הקבלות מדויקות, אבל קדרות עם שפות נוטות חוצה פורסמו מכמה אתרים: דור, מסוף המאה הה׳ או ראשית המאה הד׳ לפסה״נ (Stern 1995: Fig. 2.3:1), ותל מיכל שכבה IX (450–430 לפסה״נ; Singer-Avitz 1989: Fig. 9.2:3).

קדרה מס׳ 3, שנבדקה פטרוגרפית, יובאה לתל יעוז מחוף הלבנון (ר׳ גורזלזני, כרך זה).

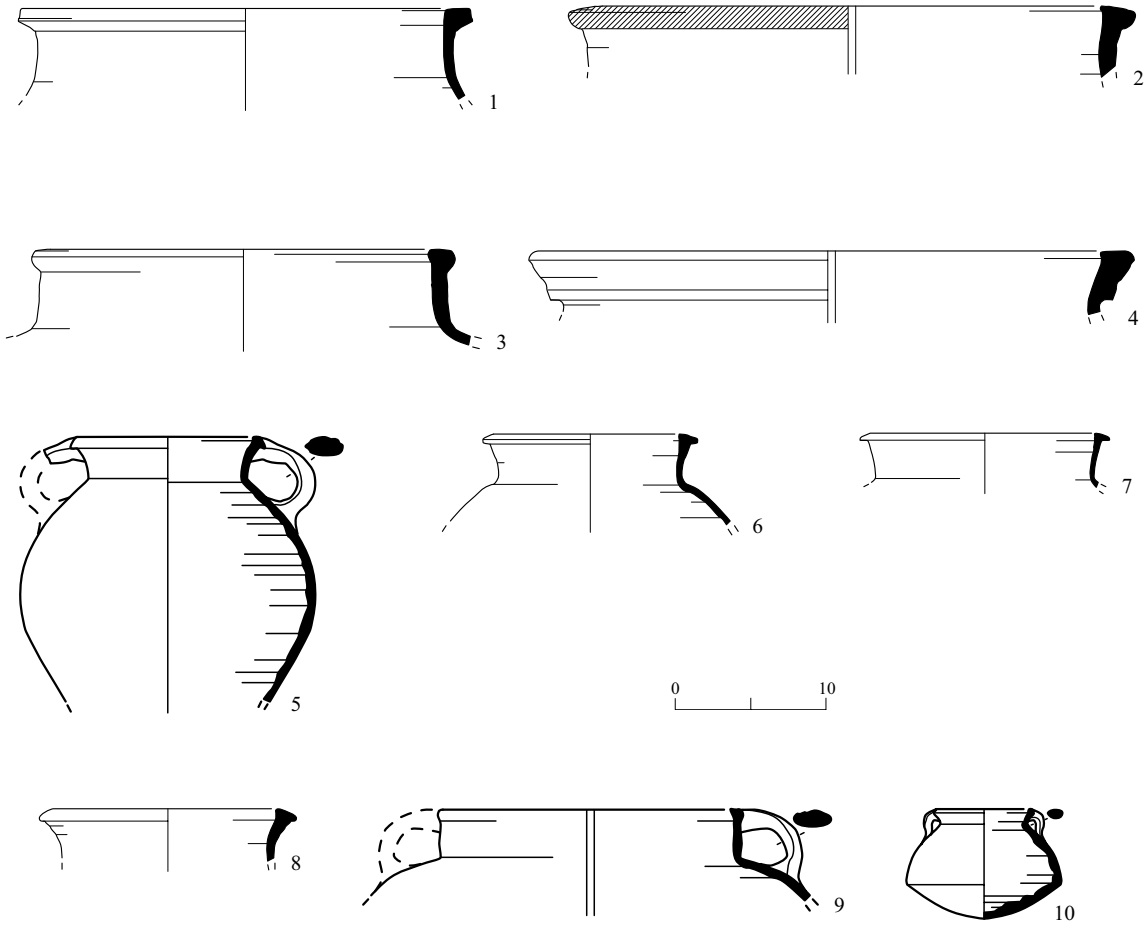

איור 8. קדרות (1–4) וסירי בישול (5–10).

מס׳	כלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קדרה	314	3030	חרס ורוד עד צלהב, ליבה ורודה עם כמות קטנה של גריסים
2	קדרה	313	3043	חרס חום־ורוד, על השפה חיפוי אדום, ליבה אפורה
3	קדרה	303	3010	חרס ורוד, ליבה אפורה בהירה ונקבובית עם כמות קטנה מאוד של גריסים
4	קדרה	303	3004	חרס ורוד, ליבה אפורה
5	סיר בישול	302	3013	חרס חום־כתום, ליבה מעט כהה יותר עם כמות קטנה של גריסים
6	סיר בישול	309	3032	חרס חום־כתום, ליבה מעט כהה יותר עם כמות בינונית עד גדולה של גריסים
7	סיר בישול	304	3023	חרס כתום־חום, ליבה חומה עם כמות בינונית עד גדולה של גריסים
8	סיר בישול	303	3004	חרס חום־כתום, ליבה מעט כהה עם כמות בינונית של גריסים
9	סיר בישול	302	3013	חרס חום־כתום, ליבה מעט כהה יותר עם כמות בינונית עד גדולה של גריסים
10	סיר בישול	311	3040	טין מפולם היטב, שנצרף לחרס צלהב, ליבה ורודה

קדרה ששפתה מעובה (איור 8:4).— לקדרה זו שפה מרובעת ומעובה עם חתך מלבני. לא מצאנו לה הקבלות מדויקות, אך על פי הבדיקה הפטרוגרפית מוצאה מחוף הלבנון (ר׳ גורזלזני, כרך זה).

סירי בישול (איור 8:5–9).— לכל סירי הבישול יש שפות נוטות בזווית חוצה, גוף מעוגל וחסר זיווי, וזוג ידיות מגובה השפה לכתף (מס׳ 5, 9). לטיפוס זה יש מכמה וריאנטים בצורת הצוואר והשפה, הניכרים גם במכלול זה: לסיר מס׳ 9 יש צוואר רחב וזקוף (Stern 1982: Type C) וליתר הסירים (מס׳ 5–8) — צוואר צר יותר, נוטה במתינות חוצה (Stern 1982: Type B). השפה של סיר מס׳ 8 מעט שונה מזו של הסירים האחרים בעיבויה כלפי פנים. סירי בישול עם צוואר צר המתרחב כלפי חוץ ושפה נוטה חוצה שכיחים מאוד במכלולי התקופה הפרסית, ומתוארכים באופן כללי למאות הה׳–הד׳ לפסה״נ (Stern 1982:100–102; Bennet and Blakely 1989: Fig. 138:28), אם כי נראה שהם כבר הופיעו בשלהי המאה הו׳ לפסה״נ (Singer-Avitz 1989: Fig. 9.1:4; Gitin 1990: Pl. 31:12, Type 154a). לשפה המעובה של מס׳ 8 יש הקבלות בתל אל־חסי שכבה Vb (Bennet and Blakely 1989: Fig. 156:13) ובקדום שבשומרון (Stern and Magen 1984: Fig. 7:3). מוצאם של כל סירי הבישול בתל יעוז הוא מקומי כפי שעולה מהבדיקה הפטרוגרפית (ר׳ גורזלזני, כרך זה).

סיר בישול קטן (איור 8:10).— לסיר זה גוף מזווה, ידיות המשוכות מהשפה לכתף ובסיס מחודד קמור; גוון הכלי צלהב. טיפוס זה נחשף באתרי חוף הכרמל — עתלית, תל מגדים ותל מבורך — שם הוא מופיע במכלולי המאות הה׳–הד׳ לפסה״נ (Stern 1982:102, Fig. 134, Type F). לעומת זאת, בדור הוא נמצא בשלבים 6–7 בשטח 2, שתוארכו למאות הו׳–הה׳ לפסה״נ; לפיכך הציע שטרן שזמנו של הכלי הוא המאה הה׳ לפסה״נ (Stern 1995:55, Fig. 2.4:16).

קנקנים עם כתף שטוחה (איור 9:1–10).— זהו כאמור הטיפוס השכיח ביותר במכלול הקנקנים מתל יעוז. קנקנים אלה חסרי צוואר ושפתם היא המשכה הישיר של הכתף. לא נמצאו קנקנים שלמים ולכן לא ניתן להבחין בטיפוסי משנה לפי מתאר הגוף והבסיס, אך ניתן להגדיר שניים–שלושה וריאנטים על סמך צורת הכתף והשפה (פרטים אלה לא תמיד ניכרים באיורי הכלים). לטיפוס המשנה הראשון (מס׳ 1, 2, 8) כתף צרה ושטוחה המתחברת בזווית ישרה לדופן, והוא מזוהה עם קבוצת הקנקנים שמתאר גופם דו־קוני (Stern 1982: Type H-6). לטיפוס המשנה השני יש לשייך את מס׳ 10, שלו שפה גבוהה, כתף קמורה קמעה עם זיווי מודגש ובולט בחיבור לגוף. קנקן זה שייך, קרוב לוודאי, לקנקנים שגופם דמוי שק (Stern 1978: Fig. 6:10; Singer-Avitz 1989: Type 3a). לטיפוס המשנה השלישי שייכים קנקנים מס׳ 3 ו־6 שלהם גוף דמוי שק, ללא זיווי מודגש בכתף, ושפתם קצרה יותר מזו של האחרים (השווה Stern 1995: Fig. 2.8). את יתר הקנקנים (איור 9:4, 5, 7, 9) לא ניתן היה לסווג, כיוון שכתפם לא נשתמרה.

שטרן הגדיר את הקנקנים הדו־קוניים (כמו מס׳ 1, 2, 8) טיפוס קדום מהמאות הו׳–הה׳ לפסה״נ, ואילו קנקני ה׳שק׳ (כמו מס׳ 10) מאוחרים יותר לדעתו (המאות הה׳–הד׳ לפסה״נ; Stern 1995:62). הקנקנים משני טיפוסי המשנה (הדו־קוניים וה׳שק׳) מוכרים מכל אתרי התקופה הפרסית בגליל, בחופי הארץ וסוריה־פניקיה, וכן ברודוס, בקפריסין וביישובים פוניים (Stern 1982:109–110). קנקנים דומים מתל מיכל יוצרו כנראה בחוף הכרמל (Goldberg, Singer-Avitz and Horowitz 1989:264, 266), בעוד שהקנקנים בתל אל־חסי יובאו מלבנון, ככל הנראה מצרפטה (Bennet and Blakely 1989:209). גם הקנקנים מתל יעוז יובאו מחוף הלבנון, כפי שהובהר בבדיקה הפטרוגרפית (ר׳ גורזלזני, כרך זה; לתעשיית הקנקנים בצרפטה ולתפוצתם בחוף הלבנט ר׳ Bettles 2003:60–77).

קנקנים עם ידיות סל (איור 9:11, 12).— בשברים מטיפוס זה לא שרדו ידיות הסל, אך סיווגם אינו מוטל בספק. ניתן לחלק טיפוס זה לשני טיפוסי משנה: הראשון (מס׳ 11) נעדר צוואר ושפתו שטוחה ובולטת חוצה (Stern 1995: Type I2; Singer-Avitz 1989: Type 5c), ואילו לשני (מס׳ 12) צוואר גבוה (Stern 1995: Type I1). גוף הקנקנים בשני טיפוסי המשנה תמיד מחודד, הידיות גבוהות, הכתף רחבה והבסיס קטום. קנקני סל גבוהי צוואר (כמו מס׳ 12) הוגדרו בתל כיסאן קדומים לטיפוס חסר הצוואר (כמו מס׳ 11) (Briend and Humbert 1980: 139–141), אך קיימת חפיפה מסוימת בין שני הסוגים.

שני הטיפוסים של קנקנים אלה מוכרים לאורך חופי הים התיכון מאל־מינה ועד נאוקרטיס, וכן מרודוס ומקפריסין, אך רק מעט מהם נמצאו בפנים

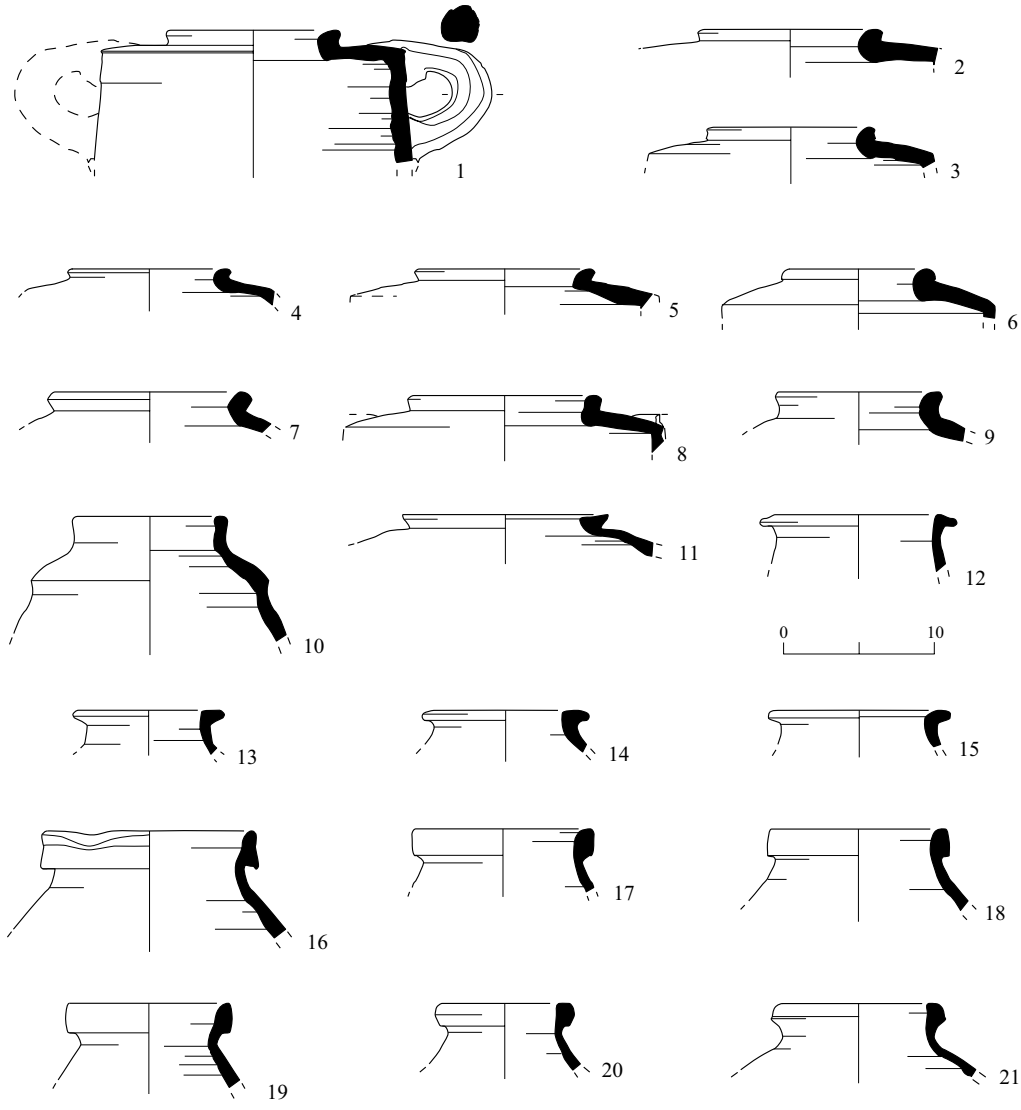

איור 9. קנקנים.

הארץ (Stern 1982:111; Zemer 1977:31). קנקנים אלה שימשו בסחר הימי, ולראיה הידיות המוגבהות ושכיחותם בממצא של ספינות סוחר טרופות (לינדר תשנ"א:43; Zemer 1977:31, No. 24). הקבלות לקנקן מס' 11 נמצאו בדור שכבה 6c (Stern 1995: Fig. 2.10:5) ובתל מיכל שכבות VI–XI (Singer-Avitz 1989:116, Fig. 9.1:14–15). קנקנים דומים למס' 12 נמצאו בתל אל־חסי, שכבה Vd (Bennet and Blakely 1989: Figs. 142:26, 29; 145:11).

בדיקות פטרוגרפיות של קנקנים חסרי צוואר מתל מיכל (טיפוס 5c שם) הצביעו על מוצאם המקומי החופי, ואילו הקנקנים עם הצוואר הגבוה יוצרו באגן התחתון של נחל הבשור (Goldberg, Singer-Avitz and Horowitz 1989:265–266, Fig. 9.3:9). בדיקות NAA של הקנקנים עם ידיות סל מתל אל־חסי העידו שרובם ממוצא מקומי, ומיעוטם מצפון סוריה (Bennet and Blakely 1989: 212–213). דומה כי מוצאם של שני הטיפוסים של הקנקנים מתל יעוז מקומי (ר' גורזלזני, כרך זה).

◀ איור 9

מס׳	לוקוס	סל	תיאור
1	פ״ש	-	חרס חום־ורוד, ליבה חומה בהירה עם כמות קטנה של גריסים
2	311	3035	חרס ורוד, ליבה עם מעט גריסים
3	311	3044	חרס ורוד, ליבה ורודה עם מעט גריסים
4	303	3029	חרס צלהב, ליבה ורודה ונקבובית עם כמות קטנה של גריסים
5	304	3000	חרס ורוד־חום, ליבה ורודה עם כמות קטנה של גריסים
6	303	3022	טין מפולם היטב, שנצרף לחרס ורוד, ליבה ורודה עם כמות קטנה של גריסים
7	304	3023	חרס ורוד, ליבה ורודה־חומה
8	313	3043	חרס צלהב, ליבה ורודה עם כמות קטנה של גריסים
9	304	3011	חרס ורוד, ליבה ורודה
10	310	3031	חרס צלהב, עם כמות בינונית של גריסים
11	305	3006	חרס ורוד־חום, ליבה כתומה־ורודה עם מעט גריסים
12	314	3036	חרס כתום, ליבה כתומה־ורודה עם כמות קטנה מאוד של גריסים
13	313	3043	חרס חום־ורוד, ליבה חומה בהירה עם כמות קטנה של גריסים
14	309	3025	חרס חום־ורוד, ליבה חומה־אדומה עם כמות קטנה של גריסים
15	312	3034	חרס חום־אפור עם כמות גדולה מאוד של גריסים לבנים
16	פ״ש	1001	חרס צלהב־ירקרק עם כמות גדולה של גריסים
17	301	3002	חרס ורוד, מעט נקבובי, עם כמות קטנה של גריסים
18	315	3033	חרס צלהב, נוטה לירקרק, מעט נקבובי עם כמות גדולה של גריסים
19	314	3036	חרס ורוד, ליבה ורודה בהירה עם מעט גריסים
20	310	3031	חרס ורוד, עם כמות גדולה של גריסים
21	306	3008	חרס ורוד, עם כמות גדולה של גריסים

קנקנים קצרי צוואר עם שפה שטוחה ובולטת חוצה (איור 9:13–15).— לא נמצא קנקן שלם מטיפוס זה, וייתכן שזהו טיפוס משנה נוסף, שלישי, של קנקני סל, שלו צוואר נמוך ושפה דומה (Singer-Avitz 1989: Fig. 9.15:3–5, Type 5b).

קנקני ׳טורפדו׳ (איור 9:16–21).— לקנקנים אלה מִפתח רחב ביחס לרוחב גופם, כתף אלכסונית, שפה מעובה ונוטה חוצה, בסיס מחודד, דפנות ישרות או מעוקלות וידית אחת או שתיים מתחתית הכתף אל הדופן; גופם צר וגלילי ומכאן כינויים (Stern 1982: Type G). את הקנקנים מתל יעוז ניתן לחלק לשני טיפוסים: לראשון מפתח רחב (מס׳ 16–18) ולשני מפתח מעט צר יותר (מס׳ 19–21). הקנקנים נבדלים גם בשפתם הבולטת חוצה, לעתים מחודדת ודמוית קרדום (מס׳ 16), לעתים מעובה, מעוגלת (מס׳ 20) או מרובעת (מס׳ 17). לקנקנים עם המפתח הרחב (מס׳ 17 ו־18) נמצאו הקבלות בדור שכבות 6b ו־6a, שתאריכן 538–400 לפסה״נ (Stern 1995: Fig. 2.9:1, 2). לקנקנים עם מפתח צר יותר (מס׳ 19–21) יש הקבלות בתל מבורך (Stern 1978: Fig. 7:7, 8). לדעת רבן (תשל״ו:50), צורתם מרמזת על אחסון אופקי המחייב תכולה מוצקה למדי, כגון שימורי דגים.[4]

קנקנים אלה מוכרים ממכלולים מכל חלקי הארץ, הן בחוף הן בהר (אם כי הם נעדרים מדוחות תל מיכל ושקמונה), וכן במסופוטמיה, בקפריסין, ביישובים הפוניים ובחוף הסורי־פניקי (להפניות ר׳ Stern 1982:105–106). הם תוארכו למן המאה הו׳ עד למאה הד׳ לפסה״נ, אם כי שכיחותם רבה יותר מאמצע המאה הה׳ עד לסוף המאה הד׳ לפסה״נ (Stern 1995:62). רק בקנקן אחד מטיפוס זה מתל יעוז (איור 9:18) נעשתה בדיקה פטרוגרפית, והתברר שמוצאו מחוף הלבנון (ר׳ גורזלזני, כרך זה).

קנקנים עם צוואר גלילי קצר (איור 10:1–12).— לקבוצה גדולה זו של קנקנים יש צוואר נמוך וגלילי, כתף משופעת, גוף מוארך, גלילי עד ביצי, או גוף דמוי שק, בסיס קמור או מחודד ושתי ידיות הנמשכות מהכתף לדופן (Singer-Avitz 1989: Types 1, 2; Stern 1982: Type F1–4); במחקר הבדילו בין קנקנים שגופם מוארך (טיפוס 1) לבין קנקנים שגופם דמוי שק (טיפוס 2; Singer-Avitz 1989: Types 1, 2; Stern 1982: Types F1–2): בתל יעוז לא שרדו קנקנים שלמים, ולכן החלוקה לטיפוסי משנה מבוססת רק על עיצוב השפה והצוואר: שפה מעובה מעוגלת (מס׳ 1–5); שפה מעובה ומעוצבת, שחתכה מלבני עד עדשתי, מעוגלת או מחודדת (מס׳ 6–9); ושפה מרוכסת, מעוגלת ומעובה (מס׳ 10–12; למס׳ 10 יש גם רכס מעודן בבסיס הצוואר). בתל מיכל נמצאו משכבה XI ואילך (525–490 לפסה״נ) קנקנים מאורכים, גליליים (טיפוס 1) ובעלי גוף דמוי שק (טיפוס 2); טיפוס 1 נמצא בבית יוצר בגבעה הצפונית, וכנראה יוצר במקום (Singer-Avitz 1989:133) ונפוץ בעיקר בשכבה VIII; טיפוס 2 נמצא בעיקר בשכבה XI (Singer-Avitz 1989:116). מוצאו של קנקן מס׳ 3 מתל יעוז הוא מחוף הלבנון (ר׳ גורזלזני, כרך זה), שלא כהקבלות שלעיל. שני הטיפוסים שימשו בבית הקברות (שטח E) קנקני קבורה לתינוקות (Singer-Avitz 1989:137). רוב הקנקנים מתל יעוז דומים לקנקנים מטיפוס 1 בתל מיכל (Singer-Avitz 1989: Fig. 9.1:10; 9.3:1, 3; 9.4:11 9.8:13) ולקנקנים מגזר (Gitin 1990: Pl. 25b:12, Type 120; Pl. 29:6, 7, Type 121, ור׳ שם הקבלה למס׳ 3 — Fig. 9.3:1; 9.4:5; למס׳ 4–9 ר׳ Singer-Avitz 1989: Figs. 9.4:1, 2; 9.5:2; 9.6:2; 9.14:8; למס׳ 10 ר׳ שטרן תש״ל: איור 16.9; Bennet and Blakely 1989: Fig. 141:2).

קנקנים עם צוואר גבוה וקעור ושפה מחורצת (איור 10:13, 14).— לקנקנים עם שפה דומה, אך צוואר קצר יותר, יש גוף גלילי או ביצי (Stern 1982: Type F; Gitin 1990: Type 121a, b). הקבלות ניתן למצוא בתל אל־חסי שכבה Vd (Bennet and

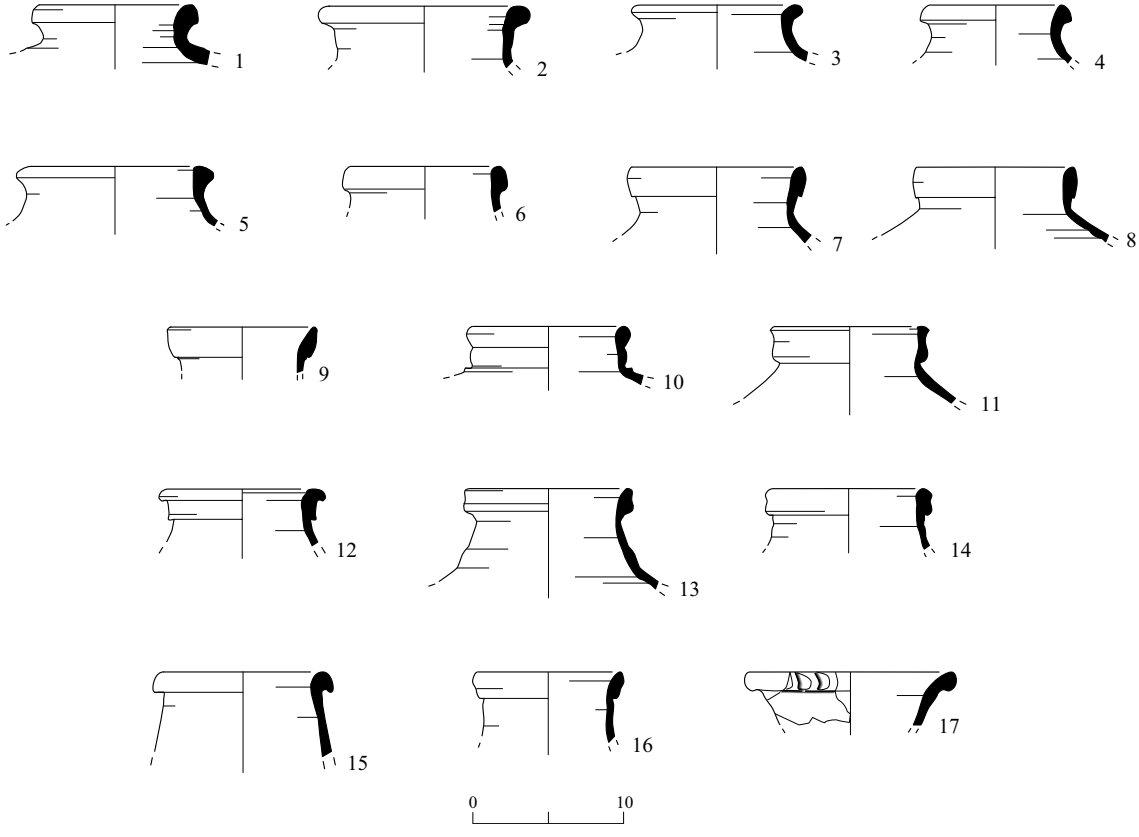

איור 10. קנקנים (המשך).

◀ איור 10

מס׳	לוקוס	סל	תיאור
1	306	3008	חרס ורוד, ליבה ורודה עם מעט גריסים
2	308	3024	חרס צלהב־ירקרק עם כמות בינונית של גריסים
3	311	3035	חרס ורוד־כתום, ליבה חומה בהירה עם כמות בינונית של גריסים
4	309	3032	חרס צלהב, עם כמות בינונית גדולה של גריסים
5	312	3034	חרס ורוד־חום עם כמות גדולה של גריסים
6	305	3006	חרס ורוד, ליבה אפורה עם כמות בינונית של גריסים
7	308	3024	חרס צלהב עם כמות בינונית של גריסים
8	302	3003	חרס צלהב־ורוד עם כמות בינונית של גריסים
9	304	3011	חרס צלהב, ליבה ורודה עם כמות בינונית גדולה של גריסים
10	310	3031	חרס צלהב־ירקרק עם כמות גדולה של גריסים
11	304	3011	חרס צלהב עם כמות גדולה של גריסים
12	311	3030	חרס צלהב, ליבה מעט נקבובית עם כמות קטנה עד בינונית של גריסים
13	314	3036	חרס צלהב־ירקרק עם כמות גדולה של גריסים
14	304	3005	חרס צלהב
15	303	3004	חרס צלהב, ליבה מעט נקבובית עם כמות בינונית של גריסים
16	305	3012	חרס ורוד־כתום, ליבה ורודה
17	312	3034	חרס ורוד־חום, ליבה חומה בהירה עם כמות קטנה של גריסים

(Blakely 1989: Fig. 143:14, 17) ובדור שכבות 5c–6a (Stern 1995: Fig. 2.29:8).

קנקן עם צוואר גבוה ושפה מעוגלת, מקופלת חוצה (איור 10:15).— קנקנים עם צוואר גבוה מופיעים אצל שטרן כקנקנים שגודלם קטן למדי (Stern 1982:104, Type E). קנקנים דומים מוכרים בלכיש מהמאות הז׳–הו׳ לפסה״נ (Tufnell 1953: Pl. 96:528), בשומרון שכבה VIII מהמאות הו׳–הה׳ לפסה״נ (Crowfoot, Crowfoot and Kenyon 1957: Fig. 12:18, 23, 27) ובדור שכבה 7 שתאריכה 538–400 לפסה״נ (Stern 1995: Fig. 2.17:10).

קנקן עם צוואר גבוה וצר (איור 10:16).— לקנקן זה שפה שחתכה מלבני, מחודד בקצהו. קנקנים אלה נדירים במכלולי התקופה הפרסית, אם כי נמצאו הקבלות בשכבות Vb–d בתל אל־חסי, שתוארכו לשנים 500–430 לפסה״נ (Bennet and Blakely 1989: Figs. 146:17; 154:16).

קנקן עם צוואר מתרחב ושפה מעובה, נוטה חוצה, ועיטור יתדות(?) סכמתי (איור 10:17).— קנקן זה יוצא דופן ועיטורו שונה מעיטור היתדות המקובל בתקופה הפרסית (ר׳ Stern 1982: Figs. 217–227); לא מצאנו לו הקבלות. לפי הבדיקה הפטרוגרפית מוצאו מקומי (ר׳ גורזלזני, כרך זה).

פך עם כתף מזווה (איור 11:1).— הפך מאופיין בצוואר גלילי רחב, שפה עגולה נוטה חוצה, זיווי בין הצוואר לגוף, כתף צרה וידית אוזן מהצוואר לזיווי הכתף; חלקו התחתון של הפך מתרחב ונעשה דמוי שק. פכים שמתארים דמוי שק שכיחים פחות מפכים שמתאר גופם גלילי (Stern and Magen 1984:20). פך דומה נמצא בקדום שבשומרון ותוארך למן סוף המאה הה׳ עד למאה הד׳ לפסה״נ (Stern and Magen 1984: Fig. 7:8). הבדיקה הפטרוגרפית העלתה שמוצא הפך מתל יעוז הוא מחוף הלבנון (ר׳ גורזלזני, כרך זה).

פך תלתני (איור 11:2).— לפך יש צוואר גלילי רחב וגבוה, זיווי בכתף ובשליש התחתון של הגוף, היוצרים מתאר רבוע בדומה לפיקסיס גבוה, ידית (כנראה מהשפה אל מתחת לזיווי הכתף) שלא השתמרה, ופיה תלתנית. לא מצאנו הקבלה מדויקת לפך זה, אם כי פכים עם שפה תלתנית מוכרים בתקופה הפרסית (Stern 1982: Type I), אך צווארם

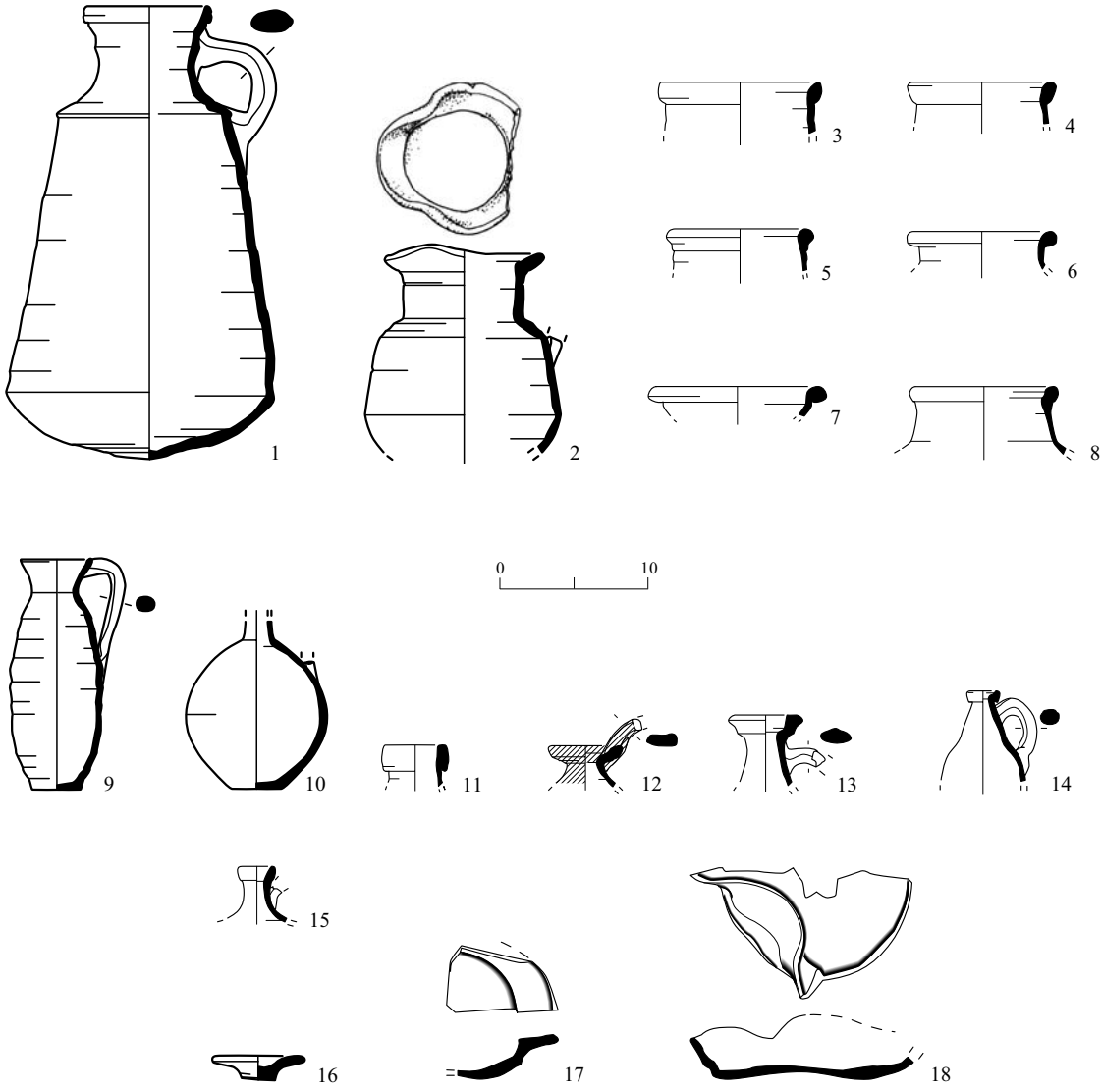

איור 11. פכים, פכיות ונרות.

צר יותר ופייתם מכווצת ומודגשת יותר. צוואר רחב המעוצב בצורה דומה לכלי מתל יעוז פורסם בדוח קדום שבשומרון, שם הוגדר כקדרה ארבעתנית הדומה במתארה הכללי לפכים הכדוריים בני התקופה (Stern and Magen 1984:16, 19, Fig. 6:7). צורתו של הפך מתל יעוז, ובעיקר של חלקו התחתון, דומים גם לפכיות דמויות פיקסיס, שזמנן המאות הה׳–הד׳ לפסה״נ (Stern 1982:124, Type E, Fig. 193).

פכים עם צוואר גלילי רחב (איור 11: 3–8).— לרוב הפכים יש שפה מעובה, מעוגלת, נוטה חוצה, וצוואר גלילי רחב. שפות דומות נמצאו בפכים שגופם תפוח או כדורי או דמוי שק (Stern 1982: Types E–H). פכים אלה נפוצים בעיקר בחוף הצפוני, אך גם בשומרון ובסביבתו. לפי שטרן תאריכם מסוף המאה הה׳ לפסה״נ ובמיוחד במהלך המאה הד׳ (Stern 1982:116–117). בתל מיכל שכיחים פכים כדוריים עם צוואר גלילי בכל התקופה הפרסית ובייחוד בשכבה VI מהמחצית הראשונה של המאה הד׳ לפסה״נ (Singer-Avitz 1989:133).

פכית דלייה (איור 11: 9).— לפכית יש גוף גלילי מוארך, צוואר רחב, שפה פשוקה כלפי חוץ, בסיס שטוח וידית אוזן צרה הנמשכת מהשפה אל הכתף

◀ איור 11

מס׳	כלי	לוקוס	סל	תיאור
1	פך	304	3000	חרס צלהב
2	פך	פ״ש	-	חרס חום־ורוד, ליבה אפורה־חומה עם כמות בינונית של גריסים
3	פך	304	3023	חרס צלהב, נוטה לירקרק, עם מעט גריסים
4	פך	307	3027	חרס ורוד, ליבה אפורה־ורודה
5	פך	307	3020	חרס חום־ורוד, ליבה אפורה עם כמות גדולה של גריסים
6	פך	302	3009	חרס צלהב, ליבה אפורה עם מעט גריסים ומיקה
7	פך	315	3033	חרס צלהב עם מעט גריסים
8	פך	304	3011	חרס ורוד־חום, ליבה אפורה־ורודה עם כמות גדולה של גריסים
9	פכית	311	3044	חרס ורוד, ליבה חומה־ורודה
10	פכית	פ״ש	1010	חרס צלהב־ורוד, ליבה ורודה
11	פכית	פ״ש	-	חרס צלהב־לבן
12	פכית	311	3044	חרס ורוד, ליבה חומה עם כמות גדולה של גריסים
13	פכית	312	3034	חרס ורוד, חיפוי אדום בחלק הפנימי והחיצוני של השפה, ליבה ורודה־לבנה עם כמות בינונית של גריסים
14	פכית	302	3021	חרס ורוד עם מעט גריסים
15	פכית	304	3011	חרס צלהב עם כמות גדולה של גריסים
16	מכסה	308	3024	חרס ורוד
17	נר	פ״ש	1010	חרס ורוד־חום, ליבה ורודה־חומה
18	נר	311	3044	חרס צלהב־ורוד, ליבה אפורה עם כמות גדולה של גריסים

(Stern 1982: Type 2a); פכיות עם גוף גלילי קדומות לפכיות שגופן דמוי שק. פכיות דומות נמצאו בגליל ובאזור החוף ובכמה מקרים גם בפנים הארץ (Stern 1982:119). הן ידועות גם מתל סוקאס (Riis 1979: Fig. 64) ומהתקופה הקיפרו־קלאסית I בקפריסין, 475–400 לפסה״נ (Gjerstad 1960: Fig. 9:12). לדעת שטרן מקור הפכיות בקפריסין, שם הן טיפוס הפכיות העיקרי במכלולי המאות הו׳–הד׳ לפסה״נ, ואילו בארץ ישראל הן הופכות שכיחות מאוחר יותר, במאות הה׳–הד׳ לפסה״נ (Stern 1982:119).

פכיות כדוריות (איור 11:10–12).— לפכית מס׳ 10 יש בסיס שטוח, צוואר צר (רק חלקו התחתון השתמר) וגוף כדורי (Stern 1982: Type B-2). פכיות עם בסיס שטוח תוארכו למאות הה׳–הד׳ לפסה״נ, והן מאוחרות מעט לפכיות עם בסיס קמור, הממשיכות את המסורת הקירמית של תקופת הברזל. פכיות דומות פורסמו מתל אל־חסי (עם דופן עבה יותר: Bennet and Blakely 1989: Fig. 162.28), ותוארכו שם לסוף המאה הה׳ וראשית המאה הד׳ לפסה״נ. בקפריסין שויכו פכיות אלו למשפחת Plain White VI, שתוארכה לשנים 475–400 לפסה״נ (Gjerstad 1960: Fig. 9:3).

לפכית מס׳ 11 שפת טבעת עבה, צוואר צר וידית אחת, הנמשכת מבסיס הצוואר לכתף; היא שייכת כנראה לפכיות אגסיות או כדוריות, שבסיסן שטוח או בצורת דיסקוס. הפכיות מסוג זה נפוצות מאוד. הן תוארכו בגזר למאות הה׳–הד׳ לפסה״נ (Gitin 1990: Type 136, Fig. 29:30) ובדור לסוף המאה הה׳ לפסה״נ (Stern 1982: Type C.5a).

פכית מס׳ 12 שייכת גם היא למשפחת הפכיות הכדוריות; יש לה שפה רחבה ופשוקה וידית המורמת מעט מעל לשפה (ר׳ Stern 1982: Type B-1–3). על חלקה החיצון של השפה נותרו שרידי חיפוי אדום, שאינו נפוץ בפכיות התקופה.

פכית עם פייה צרה (איור 11:13).— לפכית פייה הנראית כחיקוי של פיית לקיתוס, וידית היוצאת מתחת לה ונמשכת אל הכתף. פכיות עם שפה וצוואר דומים פורסמו מתל מבורך, שם סווגה הפכית כפכית בושם מהמאות הה׳–הד׳ לפסה״נ

(Stern 1978:38, Fig. 9:14) ומעין גדי (Mazar, Dothan and Dunayevsky 1966: Fig. 33:4, Pl. 36:6).

פכיות דמויות שק (איור 11:14, 15[?]).— פכית מס׳ 14 היא מטיפוס שהוגדר במחקר פכיות בושם (ר׳ Stern 1982: Type 4); יש לה צוואר צר, שפה טבעתית עבה, כתף שמוטה וגוף ששיא רוחבו בשליש התחתון. אולי גם פכית מס׳ 15 היא פכית בושם (ר׳ Stern 1982: Types 3–5). פכית דומה למס׳ 14 עם גוף דמוי שק מוכרת מאיילת השחר (Stern 1982: Fig. 187) ומהמצודה באשדוד מהמאה הה׳ לפסה״נ (פורת תשל״ד: איור 4:11). פכיות עם גוף דמוי שק (כמו מס׳ 14) הן בנות זמנן של הפכיות בעלות הגוף הכדורי (לעיל, איור 11: 10–12) ותאריכן דומה — במאות הה׳–הד׳ לפסה״נ (Stern 1982:122).

מכסה פכית (איור 11:16).— המכסה קטן ועשוי כקערה ווטיבית פתוחה. בסיסה עבה וניכרים עליו סימני ניתוק מעל האבניים. מכסה דומה נמצא באשדוד ותוארך למאה הה׳ לפסה״נ (פורת תשל״ד: איור 4:7).

נרות פתוחים (איור 11:17, 18).— זהו נר פתוח שמתארו עגול, פייתו מכווצת, שפתו רחבה ובסיסו מעט קמור. נר זה שכיח במהלך כל התקופה הפרסית במאות הו׳–הד׳ לפסה״נ (Stern 1982: Type A-2).

כלי ייבוא ממוצא יווני־מזרחי ואטי

נמצאו בחפירה רק מעט שברים של כלי ייבוא ממוצא יווני־מזרחי (איור 12:1–3) וממוצא אטי (איור 12:4–18). הם מוצגים באיור 12 וכוללים שברים שנמצאו במבנה (מס׳ 1, 2, 5–8, 10, 12, 15) לצד שברים שנתגלו ללא שיכוב מחוץ למבנה (מס׳ 3, 4, 9, 11, 13, 14, 16–18).

קערה המיספרית (איור 12:1).— זהו שבר מחלקה העליון של קערה דקה, המעוטר בפס חום־אדמדם על חלקה העליון של השפה מפנים ומחוץ (הפס החיצון אינו מוצג בציור). קערה זו שייכת לקערות מעוטרות בעיטור פסים היקפי (Banded Bowls), שלהן ידיות אופקיות מתחת לשפה ובסיס טבעת. קערות דומות נמצאו בתל אל־חסי שכבה Vd, שם הן תוארכו לשנים 460–500 לפסה״נ (Risser and Blakely 1989a: Fig. 66:1–2) ובדור מסוף המאה הה׳ לפסה״נ (Mook and Coulson 1995: Fig. 3.4:2).

אמפורה (איור 12:2).— שבר זה של שפה וצוואר שייך כפי הנראה לאמפורת שולחן.

שבר גוף מעוטר (איור 12:3).— זהו שבר קטן עם עיטור צמחי מורכב, אולי של עלים.

לקיתוס שחור־דמויות (איור 12:4).— זהו שבר גוף של לקיתוס ממשפחת שחורי־הדמויות ועליו תיאור של שתי דמויות. מימין יושבת דמות על כסא נטול משענת (okladias), כשרק רגלו המעוקלת נראית בציור. הדמות פונה לימין, עוטה הימטיון, ששוליו שמוטים לאחור. מאחוריה ניצבת דמות שנייה, שרק צדה השמאלי שרד (זרוע ורגל שמאל). הדמות הניצבת לובשת כיטון (chiton), ומכאן שזו דמות גבר. קפלי הבגדים עוצבו בחריתות מעטות, ללא הקפדה על קווי המתאר של הדמויות. לפי הסגנון ניתן לתארך את הלקיתוס לראשית המאה הה׳ לפסה״נ. סצינות דומות, המתוארכות לראשית המאה הה׳ לפסה״נ, ניתן לראות למשל על מספר לקיתוי באגורה האתונאית (Moore and Philippides 1986: Pls. 78:841; 85:1075–1082).

לקיתוי אחרים (איור 12:5–9).— שברים אלה שייכים למגוון סגנונות. שבר גוף מס׳ 5 שייך ללקיתוס לבן־רקע (White Ground Lekythoi [WGL]) שמאוכלס בעיטור צמחי. גוף הלקיתוס נחלק לרצועות עיטור: בבסיסו חיפוי בוהק שחור (gloss), ובחלקו העליון שלושה קווים חרותים. הרצועה המרכזית תחומה בחלקה התחתון בשלוש שורות של דגם רשת מעל רצועה בהירה, וממנה שרד קטע קטן, המאוכלס עיטור צמחי של תימורות, שבקצותיהן משתרגות קנוקנות דקות. על פי העיטור וסגנון העיצוב ניתן לייחס את הלקיתוס לבית היוצר של בלדאם (Beldam) שפעל ברבע השני של המאה הה׳ לפסה״נ (Kurtz 1975:153, Pl. 70:1). שלושה שברי גוף דומים פורסמו מתל אל־חסי (Risser and Blakely 1989a: Fig. 71:77) ושבר אחד פורסם מדור, מהשנים 460–470 לפסה״נ (Mook and Coulson 1995:96, Fig. 3.9:2). על פי הקבלות ללקיתוי מבית היוצר של בלדאם ניתן לשחזר רצועה עליונה מעוטרת במיאנדר פשוט, המחברת את גוף הלקיתוס לכתף הכלי.

כתף לקיתוס מס׳ 6 יכולה להיות שייכת ללקיתוס לבן־רקע (WGL) כמו מס׳ 5, או ללקיתוס שחור־דמויות. העיטור על הכתף מורכב משרשרת לוטוס מנוונת (מעין לשונות) והוא שכיח בלקיתוי מבית היוצר של בלדאם שפעל בעיקר ברבע השני של

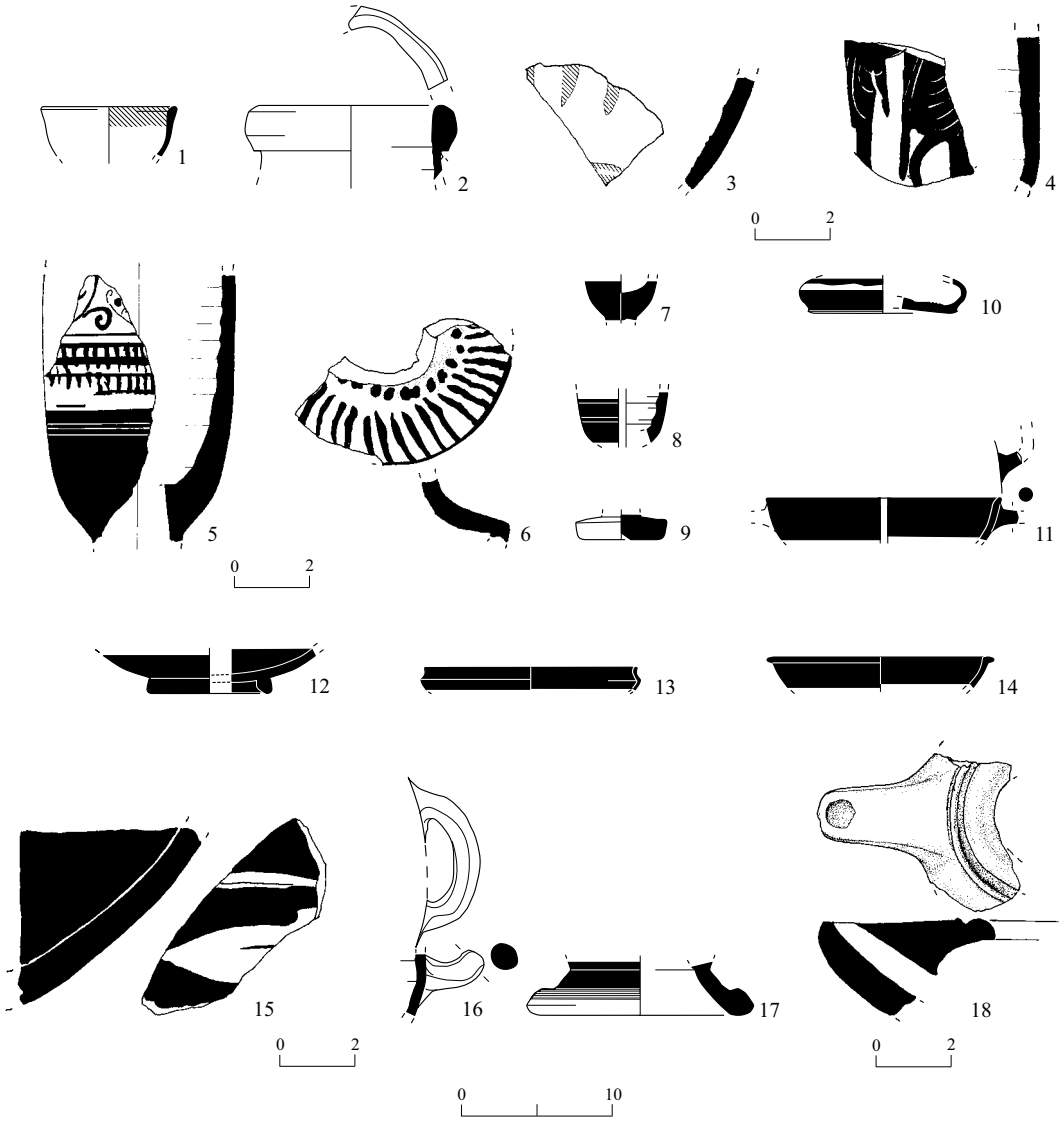

איור 12. קירמיקת ייבוא יוונית־מזרחית (1–3) ואטית (4–18).

המאה הה׳ לפסה״נ (Kurtz 1975:150, 159, Fig. 2:h). שברי כתף של לקיתוי דומים מדור שויכו לבית היוצר של בלדאם (Mook and Coulson 1995: Fig. 3.9:1) ובתל אל־חסי יוחס טיפוס זה לרבעים השני והשלישי של המאה הה׳ לפסה״נ (Risser and Blakely 1989a: Fig. 67:85).

שברים נוספים של לקיתוי נמצאו בחפירה, והם כוללים שברי גוף (איור 12:7, 8) ובסיס (איור 12:9), וניתן לתארכם באופן כללי למאה הה׳ לפסה״נ (השווה Sparkes and Talcott 1970: 1120–1122). שבר גוף מס׳ 8 מעוטר גם בשלושה קווים חרותים. חריתות כאלה מופיעות בלקיתוי מטיפוס BEL והן סימן היכר לבית היוצר של בלדאם או לבתי יוצר הקשורים אליו (Kurtz 1975:85).

בסיס אסקוס (איור 12:10).— זהו בסיס דיסקוס הבולט מעט מדופן הכלי. הדופן והבסיס מאוד דקים ופס היקפי אדום מצויר מעל שיא הקוטר. זהו ככל הנראה כלי ממשפחת אדומי־הדמויות. האסקוס שטוח, חלקו העליון כיפתי, עם מסננת קטנה וידית המשוכה מהשפה לדופן הנגדית (Sparkes and Talcott 1970: Figs. 1173–1178). אסקוי שטוחים

◀ איור 12

מס׳	כלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קערה	303	3004	טין מפולם היטב, שנצרף לחרס חום־ורוד עם ליבה ורודה, חיפוי עצמי, עיטור חום על החלק החיצוני והפנימי של השפה
2	אמפורה	303	3029	חרס חום, ליבה אפורה כהה, חיפוי, שפה בעלת בהיקות גבוהה
3	פך(?)	פ״ש	-	חרס ירוק, ליבה ורודה, עיטור בצבע חום־אדמדם ומעט לבן
4	לקיתוס שחור־דמויות	פ״ש	1010	חרס חום בהיר, ליבה כתומה, עיטור של שתי דמויות שחורות עם פרטים בחריתה
5	לקיתוס	303	3022	טין מפולם היטב, חרס כתום, ליבה ורודה־חומה, עיטור שחור על רקע לבן
6	לקיתוס	303	3017	חרס חום בהיר, שרידי עיטור שחור־חום על רקע לבן
7	לקיתוס	304	3019	טין מפולם היטב, חרס חום־כתום, ליבה ורודה, בוהק שחור
8	לקיתוס	304	3023	טין מפולם היטב, חרס חום בהיר, ליבה חומה, בוהק שחור
9	לקיתוס	פ״ש	-	חרס חום, שרידי בוהק שחור בחלק העליון
10	אסקוס	311	3035	טין מפולם היטב, שנצרף לחרס חום, ליבה ורודה, בוהק שחור, פס אדום בכתף
11	סקיפוס	פ״ש	-	טין מפולם היטב, חרס חום־כתום, ליבה ורודה, בוהק שחור בפנים ובחוץ
12	סקיפוס(?)	315	3045	חרס חום בהיר, ליבה ורודה־חומה, בוהק שחור בפנים ובחוץ
13	לקאניס	פ״ש	-	חרס חום, שרידי בוהק שחור בפנים ובחוץ
14	קערה	פ״ש	1000	חרס חום בהיר־כתום, בוהק שחור בפנים ובחוץ
15	קרטר אדום־דמויות	פ״ש	1011	חרס כתום, ליבה כתומה, עיטור של זר עלי דפנה
16	קרטר	306	3008	חרס ורוד, ליבה אפורה־ורודה עם מעט גריסים, כולל מיקה, שרידי בוהק שחור
17	בסיס או שפה(?)	פ״ש	-	טין מפולם היטב, שנצרף לחרס ורוד, ליבה ורודה, שרידי בוהק בחלק החיצון
18	נר	פ״ש	-	טין מפולם היטב, שנצרף לחרס חום־ורוד, ליבה ורודה, סימני פיח ואולי שרידי זיגוג

החלו להופיע במכלולים שתאריכם סביב שנת 480 לפסה״נ, וכן במכלולים מהמאה הד׳, אם כי שיא שכיחותם בשנים 430–400 לפסה״נ (Sparkes and Talcott 1970:158).

קערות וספלים (איור 12:11–14).— הסקיפוי (איור 12:11, 12) הם ספלים עם ידיות אופקיות המתחברות הישר מתחת לשפה. מס׳ 11 הוא שבר של שפה וקטע של ידית של סקיפוס אטי מטיפוס A לפי החלוקה האתונאית (Sparkes and Talcott 1970:84–87). הסקיפוי שימשו כלי שתייה במאות הו׳–הד׳ לפסה״נ; סקיפוס כמו מס׳ 11 אופייני למאה הה׳ לפסה״נ (Sparkes and Talcott 1970: Fig. 4:349).

גם שבר הבסיס (איור 12:12), שלו בוהק שחור (black gloss) בפנים ובחוץ, עשוי להיות שבר של כלי פתוח, אולי סקיפוס.

את קערה מס׳ 13, שלה זיווי מתחת לשפה, ניתן לשייך ללקאניס (lekanis) — כלי רדוד עם ידיות אופקיות (אחת או שתיים), המתחברות מתחת לזיווי, ומגרעת בשפה לקליטת המכסה. טיפוס זה של לקאניס מתוארך למחצית השנייה של המאה הה׳ לפסה״נ (Sparkes and Talcott 1970:170, Pl. 42:1247–1257).

לקערה מס׳ 14 דופן מעוגלת ושפה משוכה חוצה. טיפוס זה שכיח במכלולי המאה הד׳ לפסה״נ, אך ראשית הופעתו ברבע האחרון של המאה הה׳ לפסה״נ (Sparkes and Talcott 1970:128).

קרטרים (איור 12:15, 16).— שבר גוף מס׳ 15 שייך למשפחת אדומי־הדמויות. בשרידי העיטור אפשר לראות זר של עלי דפנה, האופייני לקרטר מטיפוס דמוי פעמון. שפת קרטר דומה שנמצאה בדור תוארכה לשנים 460–430 לפסה״נ (Marchese 1995: Photo 4.39:67).

הידית האופקית (מס׳ 16), שעליה שרידי בוהק שחור, אופיינית גם היא לקרטרים דמויי הפעמון.

נר סגור (איור 12:18).— על הנר הסגור אין עדות לבוהק (Gloss) האופייני לנרות שיובאו מיוון.

ייתכן שפני השטח של הנר נשחקו, או שזהו חיקוי מקומי לנרות היווניים הסגורים (Stern 1982: Type B1). בתל מיכל תוארכו חיקויים מקומיים של נרות יווניים למחצית השנייה של המאה הד׳ לפסה״נ (Singer-Avitz 1989:130), ובגזר — למאה הד׳ ואילך (Gitin 1990: Type 156). בדור תוארכו נרות אטיים מיובאים לסוף המאה הה׳ לפסה״נ ואילך. נרות מקומיים ממשיכים להופיע במכלולים עד למאה הב׳ לפסה״נ (Rosenthal-Heginbottom 1995: Types 1–2).

ממצא קטן

ממצא קטן מועט התגלה בחפירה והוא מפורט להלן. עצמות מן הבר וממשק החי עובדו ומוצגים במאמרו של שדה (כרך זה).

צדפים (איור 13).— על פני השטח של מדרון התל הדרומי היו פזורים צדפי ארגמון רבים, הן חד־קוצים (*Murex brandaris*) הן כהה־קוצים (*Murex trunculus*); צדפים אלה לא נכללו במחקרו של משה שדה (כרך זה). צדפי ארגמון משני הסוגים שימשו בהפקת צבע הארגמן, אך גם כמזון מן הים. הם נמצאו באתרים חופיים רבים מהתקופה הפרסית, כגון אפולוניה (רול ואיילון 1989: 29, 34–38, איור 11; Karmon 1999:273–279), ואף נחשף מתקן, ששימש אולי לייצור צבע הארגמן בתל דור (קרמון תשנ״ג:41).

׳טבעת׳ עשויה צדף ארגמון (איור 1:13; ר״ע R 2-2279/1-2002) מעידה, אולי, על שבירה מכוונת לצורך הפקת הצבע, אך ייתכן גם ששימשה בצורתה לצורך אחר (השווה צדפים במצב דומה מתל מבורך: Stern 1978:95, Pl. 45:2, ומאפולוניה: Karmon 1999: Fig. 7.4).

כן נמצאו מספר צדפי פי־הכושי המנומר (איור 2:13; ר״ע R 2280-2002; השווה צדף מעובד מסוג זה מגבעת יסף: מסיקה תשנ״ו:37*, איור 12:4). צדפים מסוג זה שולבו לעתים קרובות בתכשיטים, למשל במחרוזות (בממצא שלפנינו אין כל עדות לעיבוד הצדפים; לצדפים נוספים ר׳ שדה, כרך זה).

חרוזים (איור 14).— נמצאו ארבעה חרוזי זכוכית שרובם שבורים. הם עשויים מזכוכית אטומה, צבעונית, עם טיפות זכוכית כחולה כהה, שהודבקו על פני החרוז (ר׳ Kertesz 1989:371–374). אחד החרוזים (מס׳ ר״ע R 2278-2002; סל 3001; איור 14) נתגלה שלם, והוא מעוגל עם חור מפולש וצבעו כחול־טורקיז אטום.

חפצי מתכת (איור 15).— בין חפצי המתכת בולטת סיכת רכיסה (פיבולה) שלמה עשויה ברונזה, שנמצאה שלא באתרה (סל 1003; איור 1:15). זו סיכה משולשת, הסגורה בסיכת קפיץ דקה. בצדדים המעובים יש עיטור מעגלי חרוט. טיפוס זה של סיכות רכיסה החל להופיע בארץ בתקופת הברזל (למשל בחצור שכבה VI; Yadin et al. 1958: Pl. 165:18), אך הוא נפוץ במיוחד בתקופה הפרסית (חצור, שכבה II; Yadin et al. 1958: Pl. 82:3 השווה שטרן תשל״ג(א):153, צילום 254 למטה מימין; Muhly and Muhly 1989:288, Fig. 25.13:244–251).

במבנה נמצאו שני סכיני ברזל: מהאחד נותר רק שבר קטן מהלהב (סל 3039; איור 2:15) והאחר נשתמר טוב יותר (סל 3014; איור 3:15) — חלק גדול יותר מהלהב (כ־16.5 ס״מ אורך) ועליו שרידים של שני מסמרים, שחיברו בין הלהב לידית העץ.

מחט או דקר (סל 3048; איור 4:15) נמצאה בלוקוס 311 שבמבנה. מחט דומה נמצאה בתל מבורך (Stern 1978:43, Pl. 46:3).

שני מקלות כחל נמצאו בחפירה: האחד (סל 3049; איור 5:15) בשטח C, ללא שיכוב ברור, והאחר בלוקוס 102 שבשטח A (סל 1005; איור

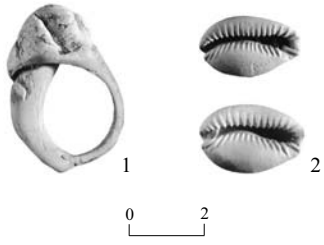

איור 13. ׳טבעת׳ צדף ארגמן (1) וצדפי פי־כושי (2).

איור 14. חרוז זכוכית.

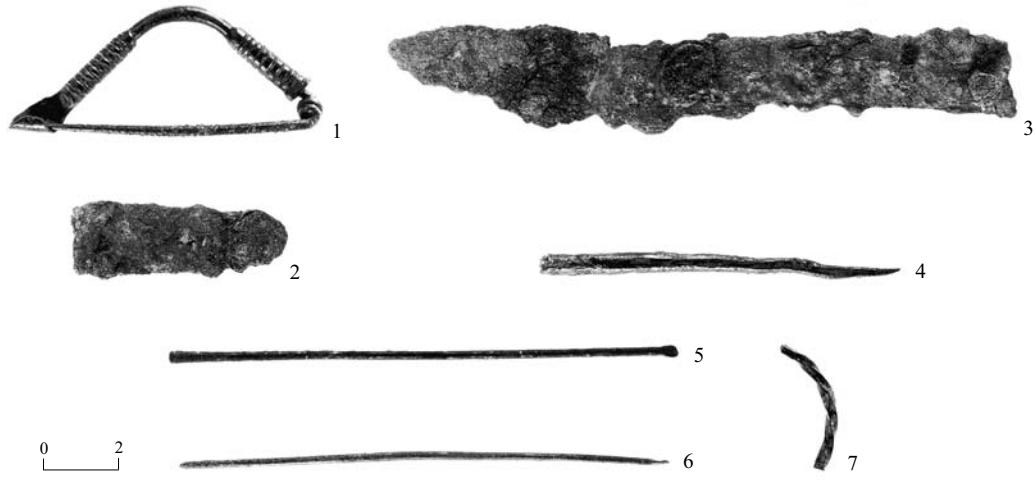

איור 15. חפצי הברונזה.

6:15). לשני המקלות יש קצה אחד משוטח קמעה, כעין כפית קטנה, וקצה מכופף מעט ולעתים מעובה. הם נפוצים בקברים מן התקופה הפרסית (שטרן תשל"ג[א]:149, הערה 15, צילום 246; Golani 1996:118, Fig. 4:4; Muhly and Muhly 1989:291, Fig. 25:14). לבעיית הגדרתן וייעודן של 'כפיות' וכלים דומים ר' איילון תשס"ג:196.

בחפירה נמצא גם שבר צמיד (סל 3019; L304; איור 7:16), הדומה לצמידים מן התקופה הפרסית מגבעת יסף (מסיקה תשנ"ו: איור 1:4–4) ומתל מבורך (Stern 1978: Pl. 46:4).

שבר של טבעת קטנה, במצב השתמרות רע, נמצאה בלוקוס 103 (פני השטח, שטח A, סל 1004). לאחר החפירה מצא אמיר גורזלזני בפני השטח מטבע מן התקופה הממלוכית (סל 9999; ר' ברמן, להלן).

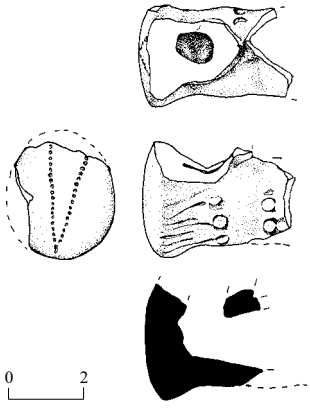

איור 16. מקטרת הטבק.

ממצא מאוחר

מקטרת טבק (איור 16).— שבר המקטרת נמצא בסל 1002, על פני חולית סמוך לשטח A. מקטרות טבק שימשו בתקופה העות'מאנית, למן המאה הי"ז ועד לראשית המאה הכ' לסה"נ; החרס האפור שממנו עשוי השבר וגודל קערת המקטרת — הקטן ביחס למקטרות עות'מאניות — מעידים, אולי, על תאריך קדום בטווח זה. העיטור על המקטרת הוא מהסוג המכונה אצל רובינסון "Dot and Bracket" (Robinson 1985:154, Fig. 1). למקטרת מתל יעוז לא נמצאה הקבלה מדויקת במקטרות מיוון שאותן חקר רובינסון. מארץ ישראל פורסמו עד כה מעט מקטרות ומחקרן עדיין נמצא בחיתוליו, לדוגמה תענך (Ziadeh 1995:211, Fig. 1), דור (שטרן תשנ"ב:176), יקנעם (Avissar 1996) וסקר צפון סיני (Cytryn-Silverman 1996: 147–149; Simpson 2002).

מטבע ממלוכי
אריאל ברמן

סל 9999, פ״ש, ר״ע 87421.
אל־מנצור חסאם אל־דין לאג׳ין, דמשק, 696–698 להג׳רה/1296–1299 לסה״נ.
פנים: السلطا / ن الملك / المنصور
גב: במרכז סמל השליט: פס מאוזן, המכסה את השליש המרכזי של העיגול.
סביבו [حسام] الدنيا والدين ابو الفتح [...]
Æ, פלס, 1.5 גרם, 17 מ״מ.
השווה Balog 1964:131, No. 166 var.

דיון ומסקנות

זיהויו של תל יעוז (ע׳זה) אינו ברור. דותן (תשי״ב:44–45) סבר כי זהו ״מרכז-משנה אדמיניסטראטיבי״ בשפך נחל רובין, שהיה כפוף לעיר יבנה. לדעת שטרן (תשל״ג[א]:26, 239–240) תל יעוז היתה עיר עצמאית שלא ניתן לזהותה בוודאות. במקורות הלניסטיים וחשמונאיים נזכרת עיר בשם גזרה (Γαζαρα) בגבול העיר אשדוד, בדרך בין יפו לאשדוד. גזרה נכבשה על ידי שמעון החשמונאי בשנת 142 לפסה״נ, והועברה לידי בנו, יוחנן הורקנוס. בעבר זוהתה גזרה עם גזר, אולם כבר גרן הציע כי אלה שני מקומות נפרדים (גרן תשמ״ב:22–23). רול (תשמ״א:8, ושם הפניות) הציע לזהות את גזרה עם תל יעוז; לדעתו זוהי גם העיר הנזכרת ברשימת כיבושי באקכידס (רול תשנ״ו). בחפירה זו לא נמצאו שרידים משמעותיים מימי החשמונאים, אך בחפירות של אוניברסיטת תל אביב דווח על שרידים מן המאות הד׳–הב׳ לפסה״נ, המתאימים להצעת הזיהוי עם תל יעוז (פישר 1998:36; פישר, פורת ואיילון תשמ״א; ר׳ גם טל, פישר ורול 2005:290–295).

המבנה שנחשף בחפירה בנוי בשיטה האופיינית ליישובים של חוף ארץ ישראל בתקופה הפרסית: שילוב של אבני גוויל וגזית בקירות. לא ברור אם זהו מבנה יחיד או חלק מגוש בנוי, שכלל כמה מבנים צמודים שלא נשתמרו. קיים דמיון לתוכניותיהם של מבנים ורובעים בנויים ׳היפודמיים׳ באתרים מתקופה זו, כגון שקמונה (אלגביש 1968: לוח 70), תל מבורך (Stern 1978: Fig. 25), דור (Stern 1995, IA:32; Sharon 1987) ועוד (לשיטת הבנייה ולשאלת מוצאה של התוכנית ה׳היפודמית׳ ר׳ שטרן תשל״ג[ב]:270–271). כמו כן ניכר דמיון רב למבנה מן התקופה הפרסית בשטח D בחפירות רול, אלא שגם הוא שרד רק בחלקו ותוכניתו הכללית אינה ברורה לחלוטין (טל, פישר ורול 2005:265–272).

קשה לקבוע מה היה תפקידו של המבנה. נמצאו בו שלושה ריתה: האחד כמעט שלם בעל פני אדם (ר׳ ציפר, קלטר וסגל, כרך זה: איור 1), שיוצר בחוף הלבנון; השני — גביע עם ראש אריה (ר׳ ציפר, קלטר וסגל, כרך זה: איור 2); והשלישי, אולי ריתון עם ראש איל (ר׳ ציפר, קלטר וסגל, כרך זה: איור 3), נמצא בפני השטח סמוך למבנה ויוצר בהר המרכזי (ר׳ גורזלזני, כרך זה). בריתון בעל פני אדם מעורבות מסורות מתרבויות שונות: צורתו מחקה את כלי השתייה האחמניים היוקרתיים, אך ראשו עשוי במסורת מקומית לחוף הלבנט שהתבססה על הספינקס המצרי (ר׳ ציפר, קלטר וסגל, כרך זה). ריכוז כזה של כלי שתייה מיוחדים חריג, בעיקר במבנה אחד או באתר יישוב מצומצם למדי שלא היה עיר מרכזית (כפי שהציעו רול ופישר). נוכחותם של כלי השתייה במבנה בתל יעוז מרמזת כי זהו מקום של טקסים הקשורים לשתייה; עם זאת, תוכנית המבנה רגילה לתקופה, ואינה מעידה על תפקוד דתי בהכרח.

המכלול הקירמי הומוגני ואופייני לאזורי החוף, השפלה וצפון הארץ. הכלים הנפוצים ביותר הם קערות מורטריה וקנקנים, אופייני לאתרים רבים בתקופה הפרסית. הקירמיקה, ובעיקר חרסי הייבוא ממוצא אטי או יוני־מזרחי והעדרם של טיפוסים מאוחרים יותר, מלמדים כי המבנה התקיים במאה הה׳ לפסה״נ, ככל הנראה עד לשנת 430 לפסה״נ בקירוב. לא נמצאו כלי חרס עם טביעות תימורה או עיטורים אחרים בהטבעה, המופיעים באמצע המאה הה׳ לפסה״נ ונפוצים משנת 430 לפסה״נ ואילך (Sparkes and Talcott 1970:22–32). המכלול מתל יעוז מקביל למכלולים מתל אל־חסי שלבים Vc–Vd (Risser and Blakely 1989a:131) ומתל מיכל שכבות IX–X (Marchese 1995:150). מעט חרסים מן החפירה, שנמצאו בפני השטח או מחוץ למבנה, הם אולי מאוחרים יותר (איורים 11:10; 12:13, 14); כן נמצאה בפני השטח מעט קירמיקה הלניסטית, כגון שברי קערות דגים ואמפורות (לא אוירו), שקיומה תואם את המידע מחפירות קודמות.

כמות כלי הייבוא המעוטרים שנמצאו בחפירה אינה חריגה בתקופה הנדונה (Waldbaum 1997: 5–6). הכלים האטיים כוללים סקיפוי מקבוצה A ולקיתוי מבית היוצר של בלדאם, שתוצרתו הגיעה לאתרים רבים בחוף הלבנוני–הארץ ישראלי (Stewart and Martin 2005:87–89, n. 7). הבדיקות הפטרוגרפיות של הקירמיקה (ר׳ גורזלזני,

כרך זה) מצביעות על ייבוא רב למדי של כלים לא מעוטרים מחוף הלבנון ומקפריסין, דבר שלא ניתן היה להבחין בו ללא בדיקות מעבדה. כל קערות המורטריה וכמה קערות אחרות (איור 7:4–12) יובאו מקפריסין. כלים רבים למדי יובאו מחוף הלבנון, בעיקר קנקנים שטוחי כתף (איור 9:3, 7, 9, 10), אך גם כלים אחרים, שמחקר צורותיהם לבדו אינו מעיד על מוצאם המדויק. ריבוי הקנקנים מעיד אולי על מסחר, ולעומת זאת כל סירי הבישול הם מקומיים, ורק כלי אחד (איור 7:3) יובא מאזור הנגב.

בניגוד לאזור יהודה (ר׳ Grabbe 1998; Williamson 1998), על אזור החוף הדרומי של ארץ ישראל בתקופה הפרסית יש מעט מאוד מידע היסטורי (על פחוות עבר הנהר בכלל, ר׳ Rainey 1969; Elayi and Sapin 1998). בחוף התקיימו מספר ערים חצי־אוטונומיות או פחוות, כגון דור, אשדוד ואשקלון, אשר לאורך רוב התקופה הן היו ערים תחת שלטון ערי פניקיה (Lemaire 1990:54–59; Stern 1990a:222; 1990b:148–150; Roll and Tal 1999:5–6, 205–207). מעמדו של היישוב בתל יעוז אינו ברור וייתכן כי הוא השתייך לעיר אשדוד. העדר שלבי בנייה ואופי המכלול מעידים כי המבנה משטח C הוא מבנה חד־תקופתי, שניטש במכוון ולא חרב באלימות, אם כי הסיבות לנטישה זו אינן ידועות. המלחמה הפלפונסית וניצחון ספרטה על אתונה (405 לפסה״נ) ארעו ככל הנראה לאחר שהמבנה ניטש. ידוע על מסע מצרי בחוף הלבנט לדיכוי המרד של מגביזוס בשנים 447–448 לפסה״נ, אך אין ראיות ארכיאולוגיות שנקשרו למסע זה עד כה (Rainey 1989:13). היישוב בתל יעוז נמשך גם בתקופה ההלניסטית, לפי עדות הקירמיקה שנמצאה מחוץ למבנה וכן על סמך החפירות של אוניברסיטת תל אביב.

לבסוף, לא נמצאו מטבעות בחפירה זו (למעט מטבע ממלוכי אחד, שנמצא בפני השטח לאחר החפירה [ברמן, לעיל]), וגם בחפירותיו של רול לא נמצאו מטבעות מן התקופה הפרסית, אף שהמבנה בשטח D תואר בוודאות לתקופה זו (טל, פישר ורול 2005:285–290). לכן נשאלת השאלה, האומנם המידע על מוצא המטבעות ה׳פלשתיים־ערביים׳ מתל יעוז (Lambert 1933:1; Kindler 1963:3) היה מדויק, או שמקורם באזור אחר בתל יעוז שטרם נחפר, או שמא באתר אחר.

נספח: רשימת הלוקוסים

לוקוס	שטח	ריבוע	תיאור
-	A	100–103	חולית, מדרון דרומי, נקודות בדיקה לאורך רצועה של 10 מ׳, מפני שטח ועד לעומק 1.5 מ׳
-	B	200	חולית, מדרון דרומי, שטחי בדיקה לאורך רצועה של 10 מ׳, מפני שטח עד לעומק 1.2 מ׳
300	C	B5	פני שטח, הרחבה של L306
301	C	B4	בין W1 לבין W2, מפני שטח עד לראש W4
302	C	B3	חדר בין W1 לבין W2, מפני שטח עד לרצפה האפורה
303	C	B2	המשך L302, שטח פגוע והרוס
304	C	C2	פני שטח, עד גילוי W6, מעל L311–312
305	C	C3	פני שטח, מעל L308
306	C	B5	שטח מחוץ למבנה, חצר או מעבר בין מבנים (המשך L300)
307	C	B5	חדר, חלק מ־L302, מגילוי W4 עד לרצפה
308	C	C4	חדר, מתחת L305, עד למפלס הלבן, מעל L310, L313, L314
309	C	C5	קטע של חדר (המשך של L313), ממזרח ל־W3
310	C	C4	מתחת L305 ו־L308, עד גילוי W5, מעל חדרים L313–L314
311	C	C3	חדר, מתחת L304, מגילוי W6 עד רצפה אפורה
312	C	C2–3	מצפון ל־W6, עד קצה השטח ששרד (חדר?)
313	C	C4	חדר, מתחת למפלס הלבן (L308) עד לרצפה
314א	C	C4	חדר, מתחת למפלס הלבן (L308) עד לרצפה אפורה
314ב	C	C-D4	חדר, מתחת למפלס הלבן (L308) עד לרצפה אפורה
315	C	D3	חדר, בשולי האתר מדרום L311, עד לרצפה אפורה

הערות

[1] החפירה בתל יעוז (אתר מס׳ 759; הרשאה מס׳ A-2925) נערכה מטעם רשות העתיקות, בהנהלת רז קלטר. ברצוננו להודות, בראש ובראשונה, למפקדת המחנה ולכל הגורמים הצה״ליים שסייעו בביצוע החפירה והקלו מאוד על עבודתנו. כן מסורה תודתנו לצילה שגיב (צילום), אראלה צרפתי (רפאות), מרינה ארנוב (ציור), ישראל וטקין וויאצ׳סלב פירסקי (מדידות), עמוס חכמון (כלים מכניים), חיים לביא (מנהלן) ורחל רודניצקי (מדידות GPS). אמיר גורזלזני סייע במשך החפירה ובביצוע המחקר הפטרוגרפי. כל מחברי המאמר היו שותפים שווים לעיבוד הממצאים ולכתיבה.

[2] השטחים בחפירה זו הוגדרו בעת החפירה באותיות בעברית, אך משיקולי עריכה הם הוסבו לאלפבית הלועזי.

[3] סמוך למבנה, ממזרח לחדר 312, נמצאו שתי קערות מורטריה (איור 7:11, 12), פך ופכית (איור 11:1, 2) ושבר גוף של קדרה (איור 6:13). לקבוצה זו אין שיכוב ברור, ולא ברור הקשרה למבנה.

[4] רבן (תשל״ו:50) ציין על סמך עדויות היסטוריות שעיקר הייצוא מצפון אפריקה לאירופה היה של דגים משומרים.

הפניות

איילון א׳ תשס״ג. **מכלול כלי העצם והשנהב של קיסריה מהמאות א׳–י״ג לספירה.** חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן. רמת גן.

אלגביש י׳ 1968. **שקמונה: השכבות מהתקופה הפרסית, עונות 1963–1965.** חיפה.

גופנא ר׳ 1992. שורק, נחל. בתוך א׳ שטרן וא׳ לוינסון־גלבוע, עורכים. **האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל** 4. ירושלים. עמ׳ 1519–1520.

גורזלזני א׳, כרך זה. ניתוח פטרוגרפי של הקירמיקה מהתקופה הפרסית בתל יעוז.

גרן ו׳ תשמ״ב. **תיאור גיאוגראפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ ישראל א׳: יהודה** (תרגום ח׳ בן־עמרם). ירושלים.

דותן מ׳ תשי״ב. שרידים ארכיאולוגיים בשפך נהר רובין. **ידיעות** טז:37–46.

טל א׳, פישר מ׳ ורול י׳ 2005. שרידים פרסיים והלניסטיים בתל יעוז — לזיהויה של גזרה (Gazara) ההלניסטית. בתוך מ׳ פישר, עורך. **יבנה, יבנה־ים וסביבתם: מחקרים היסטוריים וארכיאולוגיים.** תל אביב. עמ׳ 259–302.

לינדר א׳ תשנ״א. חפירות הספינה ממעגן מיכאל. **קדמוניות** 93–94:39–46.

מסיקה נ׳ תשנ״ו. קברים מן התקופה הפרסית בקרבת תל אל־סמרייה (לוחמי הגטאות). **עתיקות** 39:31*–39*.

עמירן ר׳ תשכ״ג. **הקרמיקה הקדומה של ארץ־ישראל מראשית התקופה הניאוליתית ועד חורבן בית ראשון.** ירושלים.

פורת י׳ תשל״ד. מצודה מהתקופה הפרסית בחוף אשדוד. **עתיקות** ז:43–55.

פישר מ׳ 1998. קווי יסוד באדריכלות ובאמנות של עבר הירדן בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית. בתוך ג׳ ברקאי וא׳ שילר, עורכים. **ירדן — מבחר מאמרים (אריאל** 132). ירושלים. עמ׳ 33–42.

פישר מ׳, פורת י׳ ואיילון א׳ תשמ״א. תל יעוז. **חדשות ארכיאולוגיות** עז:30–31.

ציפר ע׳, קלטר ר׳ וסגל א׳, כרך זה. כלי שתייה מפוארים (ריתה) מתל יעוז.

קרמון נ׳ תשנ״ג. תעשית הארגמן בעת העתיקה. בתוך א׳ רבן ור״ב סטיגליץ, עורכים. **פניקים בחוף הצפוני של ישראל** (קטלוג תערוכה במוזיאון הכט, אוניברסיטת חיפה). חיפה. עמ׳ 39–41.

רבן א׳ תשל״ו. הקנקנים הפניקיים משבר האוניה מול כפר פילדלפיה. **ספונים** ה:43–52.

רול י׳ תשמ״א. גזרה — עיר חוף מן התקופות ההלניסטית והחשמונאית בארץ ישראל. **הקונגרס הארכיאולוגי השמיני בישראל, תקצירי הרצאות.** ירושלים. עמ׳ 8.

רול י׳ תשנ״ו. ביצורי באקכידס וצירי התחבורה לירושלים בתקופה ההלניסטית. **ארץ־ישראל** כה:509–514.

רול י׳ ואיילון א׳ 1989. **אפולוניה ודרום השרון: דגם של עיר חוף והעורף היישובי שלה.** תל אביב.

שטרן א׳ תש״ל. החפירה בתל גילעם (ח׳רבת אל־רג׳ם). **עתיקות** ו:31–55.

שטרן א׳ תשל״ב. אספקטים ארכיאולוגיים לתולדות השפלה וחוף הים בראשית מאה ד׳ לפנה״ס. בתוך ב׳ אופנהיימר, עורך. **המקרא ותולדות ישראל: מחקרים לזכר י׳ ליוור.** תל אביב. עמ׳ 207–221.

שטרן א׳ תשל״ג(א). **התרבות החומרית של ארץ־ישראל בתקופה הפרסית.** ירושלים.

שטרן א׳ תשל״ג(ב). הבנייה בארץ ישראל בתקופה הפרסית. **ארץ־ישראל** יא:265–276.

שטרן א׳ תשנ״ב. **דור המושלת בימים: עשר שנות חפירה בעיר־נמל ישראלית־פניקית לחוף הכרמל.** ירושלים.

Avissar M. 1996. The Clay Tobacco Pipes. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yoqne‘am* I: *The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 198–201.

Balog P. 1964. *The Coinage of the Mamlûk Sultans of Egypt and Syria* (Numismatic Studies 12). New York.

Bennet W.J. and Blakely J.A. 1989. *Tell el-Hesi* III: *The Persian Period (Stratum V)* (ASOR Excavation Reports). Winona Lake.

Bettles E. 2003. Carinated-Shoulder Amphoras from Sarepta, Lebanon: A Phoenician Commodity and its Intra-Regional Distribution. *Archaeology and History in Lebanon* 17:60–79.

Briend J. and Humbert J.B. 1980. *Tell Keisan (1971–1976): Une Cité Phénicienne en Galilée*. Paris.

Crowfoot J.W., Crowfoot G.M. and Kenyon K.M. 1957. *Samaria—Sebaste* III: *The Objects from Samaria*. London.

Cytryn-Silverman K. 1996. *The Islamic Period in North Sinai: The Pottery Evidence*. M.A. thesis, The Hebrew University. Jerusalem.

Elayi J. and Sapin J. 1998. *Beyond the River: New Perspective on Transeuphratene* (J.E. Crowley trans.) (JSOT Supplement Series 250). Sheffield.

Gitin S. 1990. *Gezer* III: *A Ceramic Typology of the Late Iron II, Persian and Hellenistic Periods at Tell Gezer.* Jerusalem.

Gjerstad E. 1960. Pottery Types, Cypro-Geometric to Cypro-Classical. *OA* 3:105–122.

Goldberg P., Singer-Avitz L. and Horowitz A. 1989. Petrographic Analysis of Persian Period Pottery. In Z. Herzog, G. Rapp and O. Negbi eds. *Excavations at Tel Michal, Israel* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series No. 8). Minneapolis and Tel Aviv. Pp. 264–266.

Grabbe L.L. ed. 1998. *Leading Captivity Captive*. Sheffield.

Golani A. 1996. A Persian Period Cist Tomb on the Ashqelon Coast. *'Atiqot* 30:115–119.

Kahane P. 1952. Pottery Types from the Jewish Ossuary-Tombs around Jerusalem. *IEJ* 2:125–139, 176–182.

Karmon N. 1999. Muricid Shells of the Persian and Hellenistic Periods. In I. Roll and O. Tal eds. *Apollonia-Arsuf, Final Report of the Excavations* I: *The Persian and Hellenistic Periods* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series No. 16). Tel Aviv. Pp. 269–280.

Kertesz T. 1989. Beads and Pendants. In Z. Herzog, G. Rapp and O. Negbi eds. *Excavations at Tel Michal, Israel* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series No. 8). Minneapolis and Tel Aviv. Pp. 370–374.

Kindler A. 1963. The Greco-Phoenician Coins Struck in Palestine in the Time of the Persian Empire. *INJ* 1:2–6.

Kurtz D.C. 1975. *Athenian White Lekythoi*. Oxford.

Lambert C. 1933. Egypto-Arabian, Phoenician and Other Coins of the Fourth Century B.C. Found in Palestine. *QDAP* 2:1–10.

Lemaire A. 1990. Populations et territoires de la Palestine à l'époque perse. *Transeuphraténe* 3:31–74.

Marchese R. 1995. Athenian Imports in the Persian Period. In E. Stern ed. *Excavations at Dor, Final Report* IB: *Areas A and C: The Finds* (Qedem Reports 2). Jerusalem. Pp. 127–181.

Mazar B., Dothan T. and Dunayevsky I. 1966. *En-Gedi Excavations in 1961–1962* (*'Atiqot* V). Jerusalem.

Mildernberg L. 1997. On the Imagery of the Philisto-Arabian Coinage—A Preview. *Transeuphraténe* 13:9–17.

Mook M.S and Coulson W.D.E. 1995. East Greek and Other Imported Pottery. In E. Stern ed. *Excavations at Dor, Final Report* IB: *Areas A and C: The Finds* (Qedem Reports 2). Jerusalem. Pp. 93–125.

Moore M.B. and Philippides M.Z.P. 1986. *The Athenian Agora* XXIII: *Attic Black Figured Pottery.* Princeton, NJ.

Muhly J.D. and Muhly P. 1989. Metal Artifacts. In Z. Herzog, G. Rapp and O. Negbi eds. *Excavations at Tel Michal, Israel* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series No. 8). Minneapolis and Tel Aviv. Pp. 267–295.

Rainey A. 1969. The Satrapy "Beyond the River". *AJA* 1:51–78.

Rainey A. 1989. The Sharon Coastal Plain: Historical Geography. In Z. Herzog, G. Rapp and O. Negbi eds. *Excavations at Tel Michal, Israel* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series No. 8). Minneapolis and Tel Aviv. Pp. 10–15.

Riis P.J. 1979. *Sukas* VI: *The Graeco-Phoenician Cemetery and Sanctuary at South Harbour.* Copenhagen.

Risser M.K. and Blakely J.A. 1989a. Imported Aegean Fine Ware in the First Millennium B.C.E. In W.J. Bennett and J.A. Blakely eds. *Tell el-Hesi* III: *The Persian Period (Stratum V)* (ASOR Excavation Reports). Winona Lake. Pp. 69–137.

Robinson R.C.W. 1985. Tobacco Pipes of Corinth and of the Athenian Agora. *Hesperia* 54:149–201.

Roll I. and Tal O. 1999. *Apollonia-Arsuf, Final Report of the Excavations* I: *The Persian and Hellenistic Periods* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series No. 16). Tel Aviv.

Rosenthal-Heginbottom R. 1995. Imported Hellenistic and Roman Pottery. In E. Stern ed. *Excavations at Dor, Final Report* IB: *Areas A and C: The Finds* (Qedem Report 2). Jerusalem. Pp. 183–250.

Sapin J. 1998. “Mortaria”: Un lot inédit de Tell Keisan (Essai d’interprétation fonctionnelle). *Transeuphraténe* 16:87–120.

Sharon I. 1987. Phoenician and Greek Ashlar Construction Techniques at Tel Dor, Israel. *BASOR* 267:21–42.

Simpson J. 2002. Ottoman Pipes from Zir‘in (Tel Jezreel). Levant 34:159–172.

Singer-Avitz L. 1989. Local Pottery of the Persian Period (Strata XI–VI). In Z. Herzog, G. Rapp and O. Negbi eds. *Excavations at Tel Michal, Israel* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series No. 8). Minneapolis and Tel Aviv. Pp. 115–144.

Sparkes B.A and Talcott L. 1970. *The Athenian Agora* XII: *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th, and 4th Centuries BC.* Princeton.

Stern E. 1978. *Excavations at Tel Mevorakh 1973–1976* (Qedem 9). Jerusalem.

Stern E. 1982. *The Material Culture of the Land of the Bible in the Persian Period 538–332 B.C.* Warminster.

Stern E. 1990a. New Evidence on the Administrative Division of Palestine in the Persian Period. In H. Sancisi-Weerdenburg and A. Kuhrt eds. *Achaemenid History* IV: *Centre and Periphery. Proceedings of the Groningen 1986 Achaemenid History Workshop.* Leiden. Pp. 221–226.

Stern E. 1990b. The Dor Province in the Persian Period in the Light of Recent Excavations at Dor. *Transeuphraténe* 2:147–155.

Stern E. 1995. *Excavations at Dor, Final Report* IB: *Areas A and C: The Finds* (Qedem Reports 2). Jerusalem.

Stern E. and Magen Y. 1984. A Pottery Group of the Persian Period from Qadum in Samaria. *BASOR* 253:9–27.

Stewart A. and Martin S.R. 2005. Attic Imported Pottery at Tel Dor, Israel: An Overview. *BASOR* 337:79–94.

Tufnell O. 1953. *Lachish* III (*Tell ed-Duweir*): *The Iron Age*. Oxford.

Vries de- K. 1977. Attic Pottery in the Achaemenid Empire. *AJA* 81:544–548.

Waldbaum J.C. 1997. Greeks in the East or Greeks and the East? Problems in the Definition and Recognition of Presence. *BASOR* 305:1–17.

Williamson H. 1998. Judah and the Jews. In M. Brosius and A. Kuhrt eds. *Studies in Persian History: Essays in Memory of David M. Lewis (Achaemenid History* VI). Leiden. Pp. 145–163.

Yadin Y., Aharoni Y., Dunayevski I., Dothan T., Amiran R. and Perrot J. 1958. *Hazor* I: *An Account of the First Season of Excavations, 1955*. Jerusalem.

Zemer A. 1977. *Storage Jars in the Ancient Sea Trade*. Haifa.

Ziadeh G. 1995. Ottoman Ceramics from Ti‘innik, Palestine. *Levant* 27:209–246.

A PERSIAN-PERIOD BUILDING FROM TEL YA‘OZ (TELL GHAZA)

ORIT SEGAL, RAZ KLETTER AND IRIT ZIFFER
(PP. 1*–24*)

An excavation was carried out in the summer of 1998 at Tel Ya‘oz (Tell Ghaza; map ref. NIG 174/650, OIG 124/150), after a bulldozer damaged the site. Tel Ya‘oz, situated on a 45 m high *kurkar* hill on the Mediterranean coast south of Rishon Le-Ẓiyyon, was surveyed by Moshe Dothan in the 1950s; in the 1980s, Israel Roll of the Tel Aviv University excavated Persian- and Hellenistic-period remains at the site, which have been recently published by Moshe Fisher.

In the present excavation, a large Persian-period building was discovered on the southwestern slope of the site (Figs. 1–6; Plan 1). The architecture is typical of the Persian period: walls made of fieldstones with regular intervals of well-dressed, ashlar stones (Fig. 3). The building had only one phase; sterile, yellow sand was found immediately below its floors.

All the pottery from the building is fragmented and dates to the fifth century BCE (Figs. 7–11). Imported vessels include fragments of Eastern-Greek and Attic wares (Fig. 12), but also many daily vessels such as mortaria bowls and various jars (see also Gorzalczany, this volume). Two heads of drinking vessels in the shape of a ram and a lion were found, as well as an almost intact rhyton with an anthropomorphic face (see Ziffer, Kletter and Segal, this volume).

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The building, looking east; in the background are dunes and the southwestern slope of the tell.
Fig. 2. The building, looking west; in front—L312; the sign lies on the floor of Room 311.
Plan 1. Plan of building.
Fig. 3. Wall 3 built of fieldstones with intervals of ashlar stones, looking northwest.
Fig. 4. Room 302, looking south; west of the balk is L307 with an entrance to the room from the west.
Fig. 5. Room 314b, looking east; in background—L311, to the right—L315.
Fig. 6. Room 313 at the time of unearthing the anthropomorphic rhyton, looking north.
Fig. 7. Bowls (1–3) and mortaria (4–12).
Fig. 8. Kraters (1–4) and cooking pots (5–10).
Fig. 9. Jars.
Fig. 10. Jars (cont.).
Fig. 11. Jugs, juglets and lamps.
Fig. 12. Imported pottery: Eastern-Greek (1–3) and Attic (4–18).
Fig. 13. A *murex* shell ‘ring’ (1) and (2) a cowrie shell.
Fig. 14. Glass bead.
Fig. 15. Bronze objects.
Fig. 16. Ottoman-period tobacco pipe.